

DOCUMENTA PRAGENSIA SUPPLEMENTA

VI

DOCUMENTA PRAGENSIA SUPPLEMENTA

VI

Řídí Olga Fejtová a Kateřina Jíšová

Herausgegeben von Olga Fejtová und Kateřina Jíšová

Edited by Olga Fejtová and Kateřina Jíšová

ARCHIV HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY

MĚSTSKÝ FARNÍ KOSTEL V ČESKÝCH ZEMÍCH VE STŘEDOVĚKU

Sestavili Jan Hrdina a Kateřina Jíšová

Die Stadtpfarrkirche in den böhmischen Ländern
des Mittelalters

The Urban Parish Church in the Czech Lands
during the Middle Ages

SCRIPTORIVM

Praha • Dolní Břežany 2015

Šéfredaktorka: PhDr. Olga Fejtová, Ph.D.

Redakce Documenta Pragensia Supplementa: PhDr. Kateřina Jíšová, Ph.D.
(výkonná redaktorka), Mgr. Jan Hrdina, Ph.D. (tajemník redakce)

Redakční rada:

Mgr. Petr Jíša (předseda), PhDr. Olga Fejtová, Ph.D., doc. PhDr. Michaela Hrubá, Ph.D., PhDr. Hana Jordánková, PhDr. Eva Kowalská, DrSc., doc. PhDr. Václav Ledvinka, CSc., Dr. Robert Luft, PhDr. Miloslava Melanová, prof. Dr. Zdzisław Noga, prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., prof. PhDr. Roman Prahel, CSc., doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc., prof. Dr. Simona Slanicka, Mgr. Tomáš Sterneček, Ph.D., Mgr. Hana Vobrátilková, Ph.D., Univ. Doz. Mag. Dr. Andreas Weig

Lektorovali:

Doc. PhDr. Pavel Krafl, Dr.

Prof. PhDr. Zdeňka Hledíková, CSc.

Vyobrazení na přední obálce:

Čtyři pražské farní kostely (Sv. Štěpán, P. Maria před Týnem, Sv. Jiljí, Sv. Mikuláš na Malé Straně) ve výřezu z tzv. Vratislavského prospektu. PRAGA BOHEMIAE METROPOLIS, ACCVRATISSIME EXPRESSA. 1.5.6.2. Autor předlohy: Michael Peterle, 1562. Originál vydán nákladem Jana Kozla a Michaela Peterleho, tiskař Jan Kozel. Užitá kolorovaná fotolitografie (novotisk) vydaná nákladem pražské obce a tiskem Unie 1904 (Archiv hl. města Prahy, Sběrka grafiky, sign. G 1).

© Archiv hlavního města Prahy, 2015

ISBN 978-80-86852-73-7 (Archiv hl. m. Prahy. Praha)

ISBN 978-80-88013-59-4 (Scriptorium. Dolní Břežany)

ISSN 0231-7443

OBSAH / INHALT / CONTENTS

Úvodní slovo	7
ROBERT ŠIMŮNEK, Městský farní kostel ve středověkých Čechách jako „sociální prostor“	9
ZDENĚK DRAGON – JAROSLAV PODLIŠKA, Archeologické příspěvky k počátkům farních kostelů v pražském podhradí	53
VOJTĚCH VANĚK, Otazníky nad vývojem farní správy v předhusitské Kutné Hoře	79
BLANKA ZILYNSKÁ, Kutnohorská záduší konce středověku (nahlédnutí do jejich účtů)	99
PETR ELBEL, Emancipace městských farních kostelů ze svazku mateřských far na příkladu Litovle a Uničova (S edicí dimembračních listin z let 1448 a 1510)	123
TOMÁŠ BALETKA, Faráři středověkých měst a městeček na Moravě jako feudální vrchnosti	175
LUDMILA SULITKOVÁ, Vztah město, fara a škola od středověku po práh novověku (na příkladu Brna)	185
PETR JOKEŠ, Patrocinia městských kostelů na západní a jižní Moravě	199
JAN HRDINA, Procesí v pozdně středověké Praze	211
KATEŘINA JÍŠOVÁ, Donace novoměstským farním kostelům ve druhé polovině 15. století	231
EWA WÓŁKIEWICZ, Plugawe psy w świątyni. Przepisy i praktyka utrzymania porządku w przestrzeni kościelnej w późnym średniowieczu	249
ROMAN LAVIČKA, Krása středověkých kostelů vepsaná do kamene aneb co dokáže prozradit kamenická značka	269

JAN DIENSTBIER, Prostor pro výtvarnou inovaci? Středověké nástěnné malby v městských farních kostelech v českých zemích	293
ALEŠ MUDRA, Katolický farní kostel v zemi kacírů. Sebeidentifikační strategie Znojemských ve vybavení a provozu farního kostela sv. Mikuláše v 15. století	323
Zusammenfassung / Summary	337
Seznam autorů	357

Petr Elbel

EMANCIPACE MĚSTSKÝCH FARNÍCH KOSTELŮ ZE SVAZKU MATEŘSKÝCH FAR NA PŘÍKLADU LITOVLE A UNIČOVA (S EDICÍ DIMMEMBRAČNÍCH LISTIN Z LET 1448 A 1510)¹

Petr Elbel, The Emancipation of City Parish Churches from Mother Parishes: The Example of Litovel and Uničov (with the Dismemberment Charters Editions of 1448 and 1510)

The study analyses the phenomenon of the subordination of city churches to mother parish churches in the countryside using the example of two Moravian churches in Litovel and Uničov that were under the control of a common mother church (*ecclesia matrix*) in Medlov. Both churches had the status of filial churches (*ecclesia filialis*) since the beginning of the 13th century, but at the same time, from the point of view of pastoral care (*cura animarum*), they were also parish churches and were labelled as such in sources (*ecclesia parochialis*). The author also analyses the charters regarding the dismemberment of both churches in the years 1448 and 1510 (*litterae dimmembrationis*).

Keywords: medieval parishes – mother churches – filial churches – royal towns, Moravia – Litovel – Uničov

Problematika emancipace městských farních kostelů ze svazku mateřských far je v českém historickém výzkumu sice známá, ale dosud jí nebyla věnována samostatná pozornost.² Zřejmě proto také česká

¹ Studie vznikla v rámci projektu specifického výzkumu MUNI/A/1087/2016 „Tradice a inovace ve zpřístupňování historických pramenů III“, řešeného na Ústavu pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty MU v Brně.

² V obecné rovině se poměru mateřských a filiálních, resp. farních kostelů a kaplí dotkl PETR SOMMER, *K postihnutelnosti termínů ecclesia a capella*

historiografie dostatečně nezohlednila výsledky zahraničních, zejména německých výzkumů na tomto poli.

V následující případové studii proto nejprve shrnu závěry několika důležitých německých prací, a pak se pokusím z nové perspektivy podívat na dvě moravská města, která byla delší dobu podřízena předměstské faře: Litovel a Uničov. Z obou měst se dochovaly dimmembrační listiny, jimiž byly v letech 1448, resp. 1510 zřízeny samostatné městské farnosti. Obě písemnosti, které jsou vydány v příloze, poskytují cenné informace o předchozích osudech církevní správy v uvedených městech, a pokud je čtete se znalostí jejich německých paralel, vrhají nové světlo na celý proces emancipace příslušných městských kostelů.

v archeologických pramenech, Archaeologia historica 7, 1982, s. 453–469. Nejstarší fází budování kostelní sítě a v tom i problematice mateřských a filiálních kostelů se dále věnoval především Libor Jan, který se zaměřil také na utváření kostelní sítě v předlokačních aglomeracích a v raných městech na příkladu Znojma – srov. LIBOR JAN, *K otázce hradských kostelů, velkofar a arcikněží v přemyslovském panství (10.–12. století)*, in: *Kościół w monarchiach Przemysławów i Piastów – materiały z konferencji naukowej Gniezno 21.–24. września 2006 roku*, (ed.) JÓZEF DOBOSZ, Poznań 2009, s. 193–203; LIBOR JAN, *Několik poznámek k nejstarší církevní organizaci na Znojemsku*, Časopis Matice moravské (dále ČMM) 116, 1997, s. 39–51. Dosud nejdůkladnější prací o problematice počátků a diferenciací kostelní sítě je disertace Petra Jokeše, věnovaná jihozápadní Moravě – srov. PETR JOKEŠ, *Farní organizace na středověké západní Moravě*, Brno 2011, především s. 11–14 (kapitola *Čím byla fara na středověké Moravě*), s. 14–21 (kapitola *Fary a jejich filiály*) a s. 143–148 (kapitola *Filiální kostely a kaple*). Dále je potřeba zmínit sérii studií věnovaných církevní topografii vybraných děkanátů pražské diecéze v době předhusitské, které pro zkoumanou problematiku přinášejí bohatý materiál, zpravidla se však nepokoušejí o koncepční řešení zkoumaných otázek. Srovnej především sérii studií Ivana Michálka k několika severočeským a středočeským děkanátům; dále TOMÁŠ DVOŘÁK, *Farní klérus v kameneckém děkanátu v letech 1354–1436*, in: *Ústecký sborník historický 2004. Gotický umění a jeho historické souvislosti, III.*, (ed.) JAROMÍR HOMOLKA – MICHAELA HRUBÁ – PETR HRUBÝ – MICHAELA OTTOVÁ, Ústí nad Labem 2004, s. 49–90; JAROSLAV HAVRLANT, *Problémy studia farní sítě žateckého děkanátu a jeho specifika*, in: *Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku*, (ed.) JAN HRDINA – BLANKA ZILYNSKÁ, Praha 2007 (= Colloquia mediaevalia Pragensia 8), s. 159–178; ONDŘEJ SCHMIDT, *Farní síť plzeňského děkanátu do doby husitské*, Mediaevalia historica Bohemica 18, 2015, č. 1, s. 7–99. Samostatná studie zaměřená na otázku vztahů mezi mateřskými a filiálními kostely a na procesy emancipace a dimmembrace filiál dosud chybí. I tento příspěvek zůstává pouhou případovou studií a nemůže suplovat široce pojatou komparativní analýzu problematiky na úrovni celých českých zemí nebo přinejmenším Moravy.

Domnívám se však, že analýza obou případů může přispět také k lepšímu pochopení jiných obdobných situací v českých zemích.

1. Úvod do problematiky a pohled za hranice

Problém podřízení městských kostelů starším svatyním mimo městské hradby vyplynul ze skutečnosti, že formování farní sítě probíhalo ve střední, středovýchodní a severní Evropě zpravidla s určitým předstihem před velkou vlnou zakládání vrcholné středověkých právních měst, jež zde nastoupila až ve 13. století. Města tak byla často založena v prostoru, který již byl pevnou součástí některé farnosti, a pokud se nepodařilo získat souhlas patrona a faráře příslušné fary s vynětím městského území z jeho obvodu, mohly ve městě vzniknout nanejvýš filiální svatyně podřízené stávající faře. Tyto filiální kaple zpočátku obvykle neměly žádná farní práva, což měšťanům připravilo závažné problémy zejména po vybudování městských hradeb, jejichž brány se na každou noc a v době vojenského ohrožení i na delší dobu uzavíraly. I v této situaci však bylo nutno řešit křest neduživých dětí, poslední pomazání umírajících a pohřby.

Zejména z těchto naléhavých důvodů byly filiální kaple ve městech poměrně záhy vybavovány alespoň částečnými farními právy a pomocným kněžským personálem. Vývoj však vykazoval značnou lokální i regionální variabilitu, na kterou poukazují zejména detailní výzkumy v některých německých oblastech.³ Tak např. Hans Rössler studoval emancipaci městských kostelů ze svazku venkovských far na teritoriu freisinského biskupství.⁴ Analyzoval celkem patnáct měst a městeček v Horním Bavorsku, které byly ve středověku podřízeny blízké venkovské faře, a dospěl k závěru, že jejich emancipace ze svazku původních

³ Srovnej také užitečné shrnutí bádání o středověké farní síti v Rakousku, které českým historikům zprostředkoval STEFAN SCHOLZ, *Současné problémy interdisciplinárního výzkumu středověké farní organizace a zejména farních center nejstarších měst v rakouském markrabství/vévodství z hlediska vývoje moderního historiografického bádání*, in: *Církevní topografie*, (edd.) J. HRDINA – B. ZILYNSKÁ, s. 55–89.

⁴ HANS RÖSSLER, *Die Emanzipation der städtischen Pfarrgemeinden von der ländlichen Mutterkirche im Bistum Freising seit dem Spätmittelalter*, *Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte* 70, 2007, s. 389–426.

far byla velmi pomalá. Ve zkoumaných městech se zpravidla nacházela jen kaple *sine cura animarum*, při níž sice většinou městská rada dovovala ranní či večerní mši, takže měšťané mohli teoreticky denně navštěvovat bohoslužbu, ale teprve na sklonku středověku se při těchto kaplích usídlil jeden nebo několik vikářů, kteří zde v omezeném rozsahu vykonávali *curam animarum*. Teprve hluboko v novověku, často až v 19. století, pak daná města a městečka získala vlastní plnohodnotné fary.

Diametrálně odlišná situace panovala ve středověké kolínské arcidiecézi, kde detailní výzkum problematiky provedl Wilhelm Janssen.⁵ Ve městech Severního Porýní a Vestfálska, která po svém založení zůstala bez vlastní fary, se zpravidla velmi brzy vyvinuly filiální kostely, které měly téměř veškerá farní práva. Při těchto kostelech pak zpravidla působil věčný vikář příslušného faráře, označovaný obvykle jako plebán. Filiální kostely mívaly dokonce svůj vlastní farní obvod a mateřskému kostelu byly podřízeny již pouze finančně. V 15. století pak Janssen dokládá v kolínské arcidiecézi velkou vlnu dimmembrací, resp. separací těchto filiálních kostelů ze svazku mateřských far a jejich povýšení na samostatné městské fary.

Zvláště dobře lze tento proces dokumentovat na příkladu dolnorýnského města Kalkaru, kterému věnoval cennou příkladovou studii Janssenův žák Johannes Kistenich.⁶ Filiální kostel v Kalkaru byl roku 1441 vyčleněn ze svazku mateřského kostela v Altkalkaru; Kistenich však ukázal, že již sto let před dimmembrací byl kalkarský kostel téměř soustavně označován jako farní. Také listiny spojené s dimmembrací hovoří o oddělení *filialis ecclesie et parochialis opidi in Kalker ... a sua matriculari et parochiali in Aldenkalker*. Podle Kistenicha spočívá tedy „kritérium odlišnosti obou kostelů spíše ve vztahu matka – dcera než v pojmu *ecclesia parochialis*“.

Tím se dostávám k podstatnému závěru kolínských výzkumů. Podle Wilhelma Janssena lze církevně-právní postavení středověkých kostelů

⁵ WILHELM JANSSEN, *Die Differenzierung der Pfarrorganisation in der spätmittelalterlichen Erzdiözese Köln. Bemerkungen zum Verhältnis von „capella dotata“, „capella curata“ und „ecclesia parochialis“*, Rheinische Vierteljahrsblätter 55, 1991, s. 58–83.

⁶ JOHANNES KISTENICH, *Die Abpfarrung der Stadtkirche St. Nikolai in Kalkar von der Mutterkirche St. Pankratius in Altkalkar (1441)*, Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein 200, 1997, s. 75–105.

rozlišovat podle dvou rozdílných kritérií. Členíme-li kostely podle míry podílu na péči o duše, pohybujeme se po linii *capella dotata – capella curata – ecclesia parochialis* (samozřejmě s různými mezními variantami).⁷ Druhou možností je členit kostely podle jejich hierarchické nadřazenosti a podřazenosti, a pak pracujeme s protikladem *ecclesia matrix* či *matricularis* vs. *ecclesia filialis*. Z toho ovšem logicky plyne, že kostel označovaný v pramenech jako *ecclesia parochialis* mohl být z jiného úhlu pohledu zároveň označován jako *ecclesia filialis*. Jinými slovy lze říci, že vedle převažujících filiálních kaplí existovaly především ve městech také filiální farní kostely.

Tato důležitá a německými badateli dostatečně doložená skutečnost nebyla v českém bádání prozatím příliš reflektována. Existuje spíše vžitá představa, že farní a filiální kostel představují antonyma, tedy že kostel mohl být buďto farní, nebo filiální s tím, že filiální kostel mohl mít částečná farní práva (jinými slovy mohl se částečně podílet na poskytování *curae animarum*).⁸ Domnívám se, že i v českých

⁷ Diferencování středověkých kostelů podle toho, jaký měly podíl na *cura animarum*, je akcentováno také v polské medievistice a odtud tento přístup do českého bádání vnáší především P. Jokeš, *Farní organizace*, s. 12: „Větší pozornosti, než jak tomu zatím u nás bylo, si zaslouží především *cura animarum*, tedy existence duchovní péče na daném území. Fakt duchovní péče se sice může jevit jako věc málo uchopitelná, a to i vzhledem k rozsahu a charakteru pramenů, jež jsou k dispozici, pouštět jej zcela ze zřetele však nemůžeme.“

⁸ V tomto ohledu stojí citovaná práce P. Jokeše v tradici českého bádání, což dokládá už název kapitoly „fary a jejich filiály“ (tamtéž, s. 14–21). Na druhé straně v materiálu, který Petr Jokeš shromáždil, lze nalézt řadu dokladů pro platnost Janssenových tezí i v oblasti jihozápadní Moravy, jak výmluvně dokazuje např. zde popsáný poměr kostelů sv. Mikuláše a sv. Michala ve Znojmě (tamtéž, s. 148–149). Petr Jokeš dospívá k závěru: „Kostel sv. Mikuláše byl nepochybně farní, to jasně plyne z uvedené listiny z roku 1226. Kostel sv. Michala plná farní práva neměl, jinak by obyvatelstvo z jeho okrsku nemuselo slavit zmíněné svátky [Vánoce, Velikonoce, Letnice a slavnost Všech Svatých – pozn. P. E.] u sv. Mikuláše a loucký opat by mu těžko mohl delegovat právo křtu a pohřbu – sv. Michal by je prostě měl. Zdá se nicméně, že pozice tohoto kostela byla pevná, a to jednak proto, že jeho patronem byl král, jednak – a dost možná, že především – na základě zakořeněné tradice V aktu přiznání určitých práv ze strany louckého opata je tak třeba vidět ani ne tak akt jakési dobré vůle, ale spíše písemné vytyčení hranice mezi právy svatého Mikuláše a tím, co svatomichalskému kostelu odedávna příslušelo. Na jednoznačnou otázku, zda byl svatý Michal kostelem farním či filiálním, proto sice musíme odpovědět shodně s pravdou, že filiálním, jedním dechem je však třeba také dodat, že postavení jednotlivých filiál se na středověké Moravě velmi výrazně lišilo – od kostelů nevybavených téměř žádnými právy a bez vlastního

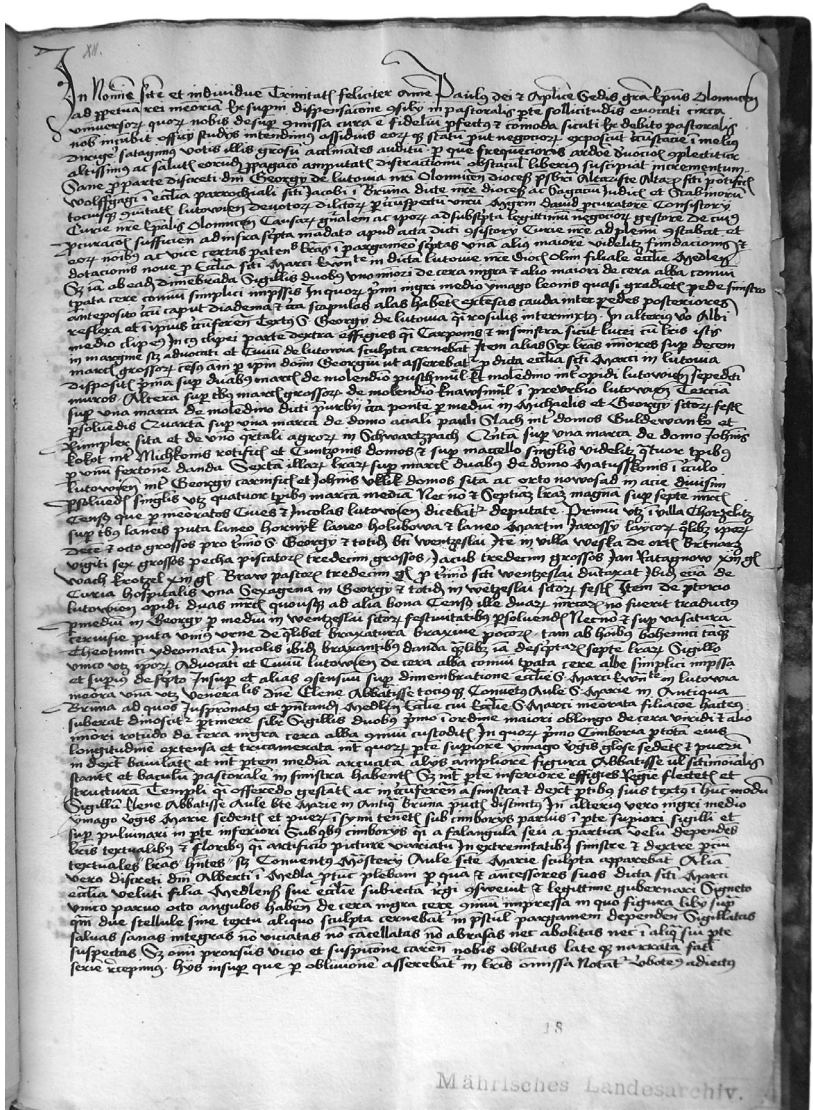
zemích lze zejména v městském prostředí nalézt řadu příkladů, že existovaly z pohledu duchovní péče plnohodnotné farní kostely, které ovšem byly správně a ekonomicky podřízeny mateřským kostelům, a byly tedy jejich filiálkami. Tyto kostely jsou v pramenech dle úhlu pohledu střídavě označovány jako farní a jako filiální, což v bádání způsobuje různé identifikační a interpretační potíže. Takové potíže měli historikové i s farním kostelem sv. Marka v Litovli, čímž se dostávám ke svému prvnímu příkladu.

2. Litovel

Před několika lety jsem v Moravském zemském archivu narazil na cenný a do té doby nepovšimnutý pramen: soudobý opis obsáhlé dimembrační listiny olomouckého biskupa Pavla z Miličína ze 16. prosince 1448 pro litovelský kostel sv. Marka, jenž byl tímto vyčleněn ze svazku mateřského farního kostela sv. Petra a Pavla v Medlově (obr. 1).⁹ Samotný akt dimembrace litovelského kostela v roce 1448 byl sice

duchovního správce až po takové, jejichž pozice se příliš nelišila od kostelů farních – a právě takovým případem zřejmě byl i svatý Michal ve Znojmě. Jistě, můžeme se podívat nad tím, že mu byl na jedné straně odřeknut farní titul, zatímco na straně druhé měl vlastní filiálu, již navíc nebyl žádný kostelík v zapadlé vsi, nýbrž kaple zeměpanského hradu. Patrně nám však nezbude, než se smířit s tím, že hranice mezi pojmy ‚farní‘ a ‚filiální‘ nebyla ve 13. století na Moravě tak rigorózní, jak bychom snad chtěli předpokládat, a že tehdejší zvyklosti takové případy prostě připouštěly.“ Domnívám se, že příklad svatomichalské fary ve Znojmě je jak vystřižený z Janssenových výzkumů v Severním Porýní. Pokud přijmeme Janssenova kritéria pro diferenciaci kostelů, která připouštějí existenci filiálních a zároveň farních kostelů, je problém, kam se Sv. Michalem ve Znojmě, vyřešen. Na výše citovanou otázku Petra Jokeše můžeme odpovědět, že Sv. Michal byl zcela typický filiální farní kostel. Fakt, že byl Sv. Michal navíc sám mateřským kostelem jinému filiálnímu kostelu, může být na první pohled překvapivý, ale musíme si uvědomit, že podobný systém věčně se větvičích filiací užívaly ve vrcholném středověku např. kláštery premonstrátů či cisterciáků. Pokud zohledníme skutečnost podřízení rotundy sv. Kateřiny Sv. Michalovi, můžeme o této pozoruhodné svatyni dokonce říci, že se jednalo současně o farní, filiální i mateřský kostel.

⁹ Moravský zemský archiv (dále MZA) Brno, fond G 10 – Sbírká rukopisů zemského archivu, inv. č. 734, fol. 18r–20r – viz edici v příloze č. 1. Objev litovelské dimembrační listiny jsem již vytěžil v článku PETR ELBEL, *Církevní správa v Litovli až do zřízení samostatné městské fary*, in: *Gotické klenoty v kapli sv. Jiří v Litovli*, (ed.) VLADIMÍR MAŇAS, Litovel 2012, s. 8–23.

Obr. 1. Ukázka opisu dimembrační listiny olomouckého biskupa Pavla z Miličína ze 16. prosince 1448, Olomouc, pro litovelský farní kostel sv. Marka. Moravský zemský archiv, Brno, fond G 10 – Sbirka rukopisů zemského archivu, inv. č. 734, fol. 18r–20r (zde 18r).

staršímu bádání znám, ale pouze díky dvěma konsensním listinám, v kterých s chystanou dimmembrací vyjádřily souhlas starobrněnské cisterciácky coby patronky medlovského kostela, resp. medlovský farář Albert (ten ve své listině otevřeně připustil, že nebyl schopen zajistit řádnou duchovní správu v Litovli a že z tohoto důvodu upadal s litovelskými měšťany do častých sporů, nicméně přesto si z nově zřízené litovelské fary vyhradil rekogniční plat ve výši jedné hřivny ročně). Tyto dvě listiny se dochovaly v originálu v archivu města Litovle, a byly tedy v historickém bádání dobře známy; o průběhu dimmembrace však vypovídají relativně málo a zavdaly spíše příčiny k různým dohadům.¹⁰

Historikové od dob Řehoře Wolného zpravidla předpokládali, že litovelský kostel, který se již roku 1342 uvádí explicitně jako farní,¹¹ upadl do závislosti na medlovském kostele teprve v důsledku husitských válek.¹² Litovel sice po celou dobu husitské revoluce odolávala pokusům o dobytí,¹³ ale na podzim roku 1437 se jí zmocnil hejtman Jan Pardus z Horky s torzem sirotčího i táborského vojska.¹⁴ Při tom byli

¹⁰ Srovnej Zemský archiv (dále ZA) Opava – Státní okresní archiv (dále SOkA) Olomouc, fond Archiv města (dále AM) Litovel, listina č. 27 (1448 srpna 6., Staré Brno) a listina č. 28 (1448 srpna 17., Uničov). Obě listiny jsou též inzerovány ve výše citované dimmembrační listině biskupa Pavla z Milíčína ze 16. prosince 1448 – viz předchozí poznámku a edici v příloze č. 1.

¹¹ *Codex diplomaticus Moraviae VII (1334–1349)*, (Hrsg.) PETER RITTER VON CHLUMECKY, (red.) JOSEPH CHYTL, Brünn 1858, s. 318, č. 438: ... *Fridericum presbiterum existentem predicatorem parrochie ciuitatis Luthowie ...*

¹² GREGOR WOLNY, *Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften, I. Abtheilung. Olmützer Erzdiözese. 1. Band*, Brünn 1855, S. 358–364. Ve Wolného stopách kráčeli autoři jednotlivých zpracování dějin Litovle a Litovelska, kteří obvykle jeho výklad jen mírně upravili nebo doplnili – srov. JOHANN KUX, *Geschichte der Stadt Littau von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1848*, Brünn 1900, s. 31–32, 49–51; VIKTOR PINKAVA, *Litovelský okres*, Brno 1903 (= *Vlastivěda moravská, II. Místopis Moravy*, sv. 39), s. 74–76; BERTOLD WEIGEL, *Litovel, I. Od nejstarších dob do r. 1848*, in: *Politický okres litovelský*, Přerov 1937, s. 21–34, zde s. 24 a 26; JOSEF BEZDĚČKA, *Dějiny města Litovle od počátku až do února 1948*, 1993 (strojopis uložený ve Vědecké knihovně v Olomouci), s. 91–92.

¹³ K dějinám Litovle za husitství vedle prací citovaných v předchozí poznámce srov. též JOSEF BEZDĚČKA, *Litovelsko v době předhusitské a husitské*, Střední Morava 1, 1995, č. 1, s. 8–16.

¹⁴ Srovnej LADISLAV HOSÁK, *Olomoucký patriciát v boji proti husitskému revolučnímu hnutí*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Historica 1, 1960, s. 5–47, zde s. 29–31; JOSEF BEZDĚČKA, *Veršování o přepadení Litovle husity v roce 1437*, in: *Okresní archiv Olomouc 1991*, Olomouc 1992, s. 175–186.

z města vyhnání katoličtí duchovní¹⁵ a byl dost poničen a z katolického pohledu znesvěcen kostel sv. Marka, v němž se dokonce bojovalo, když město bleskově znovudobily oddíly měst Olomouce a Uničova spolu s jednotkami některých pánů a olomouckého biskupa. Ke znovuvysvěcení kostela došlo teprve roku 1444.¹⁶ Krátké „vakuum“ v duchovní správě po roce 1437 se mělo dle staršího bádání stát příčinou dočasného podřízení Litovle Medlovu, které pak bylo čtyři roky po znovuvysvěcení kostela zase zrušeno.

Právě nastíněnému pojetí – tedy že k podřízení Litovle Medlovu došlo až v důsledku událostí z podzimu 1437 – na první pohled nasvědčuje i několik listin z doby husitských válek a z doby bezprostředně po nich. Jedná se o fundační a erekční listiny oltářů v kostele sv. Marka, který

-
- ¹⁵ Vyhnání duchovenstva z Litovle je doloženo zajímavým ego-dokumentem: glossami a přípisky prostějovského augustiniána Macha z Hnojic v rukopise obsahujícím český překlad spisu Gerharda z Lutychu O připravení srdce ve Vědecké knihovně v Olomouci, sbírka rukopisů, sign. M I 10. Mach se za husitských válek usadil v katolické Litovli a při přepadení města husity na podzim 1437 se mu podařilo se svým spolubratrem Adamem uprchnout. Dosud nejpodrobněji se Machovými přípiskům věnovala LIBUŠE HRABOVÁ, *Česká reformace a uherská renesance na Moravě*, in: *Morava na prahu nové doby. Sborník příspěvků z konference, konané 22.–23. června 1994 u příležitosti 500. výročí úmrtí Ctibora Tovačovského z Cimburka*, (ed.) FRANTIŠEK HÝBL, Přerov 1995, s. 104–109. V citovaném rukopisu Vědecké knihovny v Olomouci, sign. M I 10, fol. 1r, je vevázán také list litovelské městské rady augustiniánu Adamovi ze soboty 22. února (nepochybně roku 1438, kdy svátek Stolce sv. Petra připadl na sobotu). Městská rada v něm Adama prosila, aby se vrátil do města, ve kterém se v té době nenacházel žádný duchovní správce.
- ¹⁶ Řehoř Wolný ještě o znovuvysvěcení litovelského kostela roku 1444 nevěděl. Příslušný doklad objevil teprve Johann Kux, a to v relaci litovelského faráře olomoucké konzistoři z roku 1669 „Ecclesiarum, sacellorum, altarum uti et campanorum Littoviensem parochiam concernentium relatio“, která je uložena v litovelském farním archivu – srov. ZA Opava – SOKA Olomouc, fond Farní úřad Litovel, inv. č. 282, sign. Ia, kart. 1. Zde se doslova uvádí: „Quantum parochialem ecclesiam sub patrocinio s. Marci inprimis concernit, ea per infidelium spurcitas quondam contaminata, cum coemeterio annexo, a reverendissimo Wilhelmo, episcopo Nicopolitano, reverendissimi domini domini Pauli episcopi Olomucensis in pontificatibus vicario, [anno] 1444to quinta feria ante festum s. Galli (ut antiquae literae authentice demonstrant) reconciliata atque in ea tria altaria, primum in honorem Sanctissimae Trinitatis, secundum in honorem Visitationis Deiparae et s. Coeciliae, tertium in honorem ss. Bartholomaei et Ioannis Evangelistae, do novo consecrata sunt. De primaeva hujus ecclesiae consecratione non constat.“

je v nich důsledně označován jako kostel farní.¹⁷ Jenže jedna z těchto listin zároveň přináší i podstatný protiargument proti samostatnosti litovelského kostela: v konsensní formulí listiny z roku 1434 totiž souhlas s fundací oltáře neuděluje tehdejší litovelský plebán, nýbrž farář v Medlově a olomoucký kanovník Martin z Kroměříže.¹⁸ Podřízení Litovle Medlovu tedy zjevně existovalo už před rokem 1437.

Nedávno objevená dimembrační listina postavila dějiny litovelského kostela a farnosti do nového světla. Jedná se o velmi rozsáhlý dokument s obsáhlou narací, ve které je inzerována donační listina kněze Jiřího z Litovle, oltářníka u sv. Jakuba v Brně, a litovelské městské rady, adresovaná olomouckému biskupu Pavlovi a obsahující žádost, aby biskup vyčlenil litovelský farní kostel ze svazku mateřské fary v Medlově, povýšil jej na mateřský kostel a potvrdil novou fundaci farního benefícia („quatenus ... supradictam ecclesiam Luthowiensem sancti Marci ab ecclesia Medlensi matrice eius ... dimembrare ... ac ipsam in ecclesiam matricem de novo erigere eiusque, ut premittitur, dotacionem, fundacionem et limitationem in singulis clausulis, punctis, articulis condependentibus et connexis ratificare, confirmare et auctorisare ... dignetur“¹⁹). Jako součást narace dimembrační listiny jsou dále inzerovány obě biskupovi předložené konsensní listiny a pouze ve formě registu ještě sedm dalších jinde nedochovaných listin o zakoupení věčných platů na různých nemovitostech v Litovli a blízkém okolí.

Podívejme se především blíže na fundační listinu, označovanou jako *littere fundacionis et erreccionis nove*, která byla vydána knězem Jiřím z Litovle a litovelskou městskou radou dne 13. září 1448 v Litovli. Také

¹⁷ Srovnej především fundační listinu litovelské městské rady, která 8. února 1434 založila oltář Navštívení P. Marie, sv. Barbory a sv. Kateřiny *in ecclesia parochiali sancti Marci* – srov. ZA Opava – SOKA Olomouc, fond AM Litovel, listina č. 20. Jako farní je kostel sv. Marka označen též ve starém registu erekční listiny olomouckého generálního vikáře M. Pavla z Prahy na oltář sv. Michala ze 16. října 1433, stejně jako v registu fundační listiny oltáře sv. Jana Evangelisty a sv. Bartoloměje z roku 1437, které se oba dochovaly jen v litovelském archivním inventáři z roku 1795 – srov. ZA Opava – SOKA Olomouc, fond AM Litovel, kniha č. 111, fol. 3v–4r, 4v–5r.

¹⁸ Srovnej konsensní formulí v citované fundační listině z 8. února 1434: „Et ego Martinus de Cremsir, canonicus ecclesie Olomucensis et plebanus in Medla, ad humilem magistri civium, consulum et iuratorum civitatis Luthouie supplicacionem ... prefate donacioni et fundacioni favorabiliter annuens ...“

¹⁹ Správně: *dignemini*.

tato listina má dlouhou naraci, v níž jsou mj. stručně vylíčeny dějiny farního kostela v Litovli. Vydavatelé zde uvádějí, že kostel sv. Marka je již odedávna farním kostelem („cum in dicto nostro opido Luthowie a longissimis retroactis temporibus ecclesia parochialis sit fundata, dotata et sub titulo sancti Marci Ewangeliste dedicata et consecrata“), tento kostel však byl kvůli nedostatečnému majetkovému vybavení dosud podřízen kostelu sv. Petra a Pavla v Medlově („iugo filiacionis ecclesie sanctorum Petri et Pauli apostolorum in Medla tanquam ecclesie matri, sue matri, fuerit subiecta“). Litovelský kostel neměl vlastního plebána a byl spravován medlovským farářem. V dobách míru, kdy byl ještě dostatek duchovních, působilo v litovelském kostele více vikářů. Již mnoho let však na Moravě zuřilo velké pronásledování kněží a jeho důsledkem byl zoufalý nedostatek kleriků, který postihl také duchovní správu Litovle. Právě z tohoto důvodu se vydavatelé rozhodli rozmnožit příjmy městského kostela a docílit jeho oddělení ze svazku medlovské fary. Budiž poznamenáno, že tato pasáž jednoznačně posouvá stav z třicátých až čtyřicátých let 15. století – tedy podřízení litovelského kostela mateřskému kostelu v Medlově – již do předhusitské doby.

Inzerovaná fundační listina dále obsahuje detailní dispozici, která podrobně vymezuje příjmy nově zřízené litovelské fary; v této souvislosti jsou registovány listiny o koupi věčných platů v celkové výši 17 hriven, které představovaly nadání faráře. Dále listina stanovuje povinnosti faráře a pomocného kléru v liturgii i ve vztahu k farní škole, povinnosti žáků této školy při liturgii a konečně upravuje patronátní poměry, přičemž patronát fary přiznává městu, ale nominační právo ponechává starobrněnským cisterciáčkám.²⁰ Příslušným ustanovením,

²⁰ Velkou otázkou je, kdy starobrněnský klášter patronát kostela v Medlově získal. G. WOLNY, *Kirchliche Topographie I/1*, s. 358, uvádí již dobu Jana Lucemburského, bezprostředně po vzniku kláštera, pro což ale neexistuje žádný doklad v pramenech. Naopak se zdá, že k nabytí patronátu klášterem došlo až daleko později, snad až v (po)husitské době. V papežských registrech se dochovaly doklady o dvou provizích na medlovský kostel z roku 1400 a 1418, které se zřejmě oba vztahují k Medlovu u Uničova a nikoliv ke stejnojmenné jihomoravské farní vsi. Lze tak soudit z toho, že v prvním případě byl providovaným knězem Adam z Šumvaldu, což je také lokalita v blízkém okolí Uničova; v druhém případě pak došlo k obsazení fary po smrti téhož Adama z Šumvaldu – srov. *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia* (dále MVB), V. *Acta Urbani VI. et Bonifacii IX. 1378–1404*, (ed.) KAMIL KROFTA, Pragae 1903, s. 931, č. 1660; MVB VII. *Acta Martini V. (1417–1431). Pars 1. (1417–1422)*, (ed.) JAROSLAV ERŠIL, Pragae 1996,

kteřá umožňují poměrně detailně poznat majetkové zázemí, personál a částečně i liturgický provoz fary, resp. kostela sv. Marka, jsem již věnoval pozornost na jiném místě a nemohu je zde znovu podrobněji rozebírat.²¹ Fundační listina je zakončena výše citovanou peticí biskupovi, aby provedl dimmembraci litovelského kostela a zřídil při něm farní beneficium v duchu fundační listiny.

Po inzerovaných konsensních listinách, regestech listin na koupi věčných platů a obvyklé petiční formuli pokračuje biskupská dimmembrační listina vlastní dispozicí, ve které biskup po důkladném prozkoumání předložených listin i celé záležitosti svým generálním vikářem a oficiálem a známým kanonistou Bohušem ze Zvole v plném rozsahu vyhověl žádosti litovelské městské rady. Vyčlenil tedy litovelský farní kostel z filiálního poměru vůči mateřskému kostelu v Medlově („ipsam ecclesiam sancti Marci in Luthowia nostre diocesis sepe memoratam ab ecclesia in Medlaw, cuius olim filialis et hactenus extitit, in nomine Domini Dei Omnipotentis dimmembramus, dividimus et rescindimus“) a potvrdil fundaci i majetkové vybavení litovelské městské fary, tj. benefícia faráře („eius insuper dotacionem, fundacionem et limitationem de novo, ut premittitur, factam ... ratificamus, auctorisamus et approbamus ...“).

Dimmembraci litovelského farního kostela a zřízení samostatného farního benefícia můžeme vnímat v kontextu dlouhého trvání jako typický projev úsilí o emancipaci městských kostelů na mateřských kostelech mimo hradby, ale také v kontextu náboženské situace ve čtyřicátých letech 15. století, kdy se jednalo o projev reprezentace konfesně vyhraněné moravské městské komunity, která velkorysou fundací, výrazným rozmnožením liturgického provozu, zkvalitněním školní výuky a následně také pozdně gotickou přestavbou kostela sv. Marka zřetelně demonstrovala svou katolickou konfesní identitu.²²

s. 95, č. 215. V prvním případě se jako držitel patronátu uvádí markrabě Prokop, jenž byl tehdy pánem úsovského panství, k němuž Medlov patřil; v druhém případě jsou zmíněni pouze obecné laičtí patroni, přičemž v této době šlo o zástavní držitele hradu Úsova, pány z Vlašimi. Je pravděpodobné, že právě páni z Vlašimi, významní straníci císaře Zikmunda, úsovský patronát postoupili cisterciáčkám.

²¹ Srov. P. ELBEL, *Církevní správa v Litovli*, s. 18–19.

²² Že Litovel byla katolickým městem, vyplývá i z řady jiných pramenů. Fundační listina nicméně hovoří jasnou řečí, když zakotvuje tradiční beneficiální systém zabezpečení farního duchovenstva v duchu katolických tradic (utrakvistické prostředí preferovalo odlišný způsob placení kleriků než prostřednictvím prebend

Pokusme se však optikou dimmembrační listiny podívat na starší dějiny litovelského farního chrámu (obr. 2). V této souvislosti je nejprve vhodné poznamenat, že litovelská dimmembrační listina z roku 1448 představuje téměř dokonalý pendant k výše popsaným dimmembračním procesům v kolínské arcidiecézi. Stejně jako kostel v Kalkaru, také litovelský kostel sv. Marka byl kostelem filiálním, i když v oblasti duchovní péče disponoval farními právy a minimálně sto let před dimmembračí (poprvé 1342) byl označován jako farní. Určitým rozdílem oproti Kalkaru je fakt, že litovelský kostel neměl vlastního plebána a zřejmě ani stálého vikáře (*vicarius perpetuus*), takže duchovní správa byla nejspíše zajišťována pouhým manuálním vikářem nebo vikáři (*vicarius manualis*, též *vicarius ad nutum*) medlovského plebána. Tito vikáři nicméně v obvodu kostela sv. Marka vykonávali komplexní duchovní péči.

Hledáme-li dobu, kdy k podřízení Litovle Medlovu došlo, nabízí se jediné logické vysvětlení: s nejvyšší pravděpodobností se jedná o odraz situace v době městské lokace po polovině 13. století, kdy na místě dnešního kostela sv. Marka vznikla první raně gotická svatyně se hřbitovem,²³ anebo spíše již v době vzniku předměstské trhové vsi Litovle, pozdějšího litovelského předměstí Starého Města, které pochází asi

a věčných platů). K tomu přistupuje i angažmá brněnského oltářníka Jiřího z Litovle jako spolufundátora a prvního faráře a především úzká spolupráce s biskupem Pavlem z Miličína a olomouckou biskupskou kurií na celé věci. Pavel z Miličína sice po vyhlášení kompaktát nejprve v jejich duchu administroval také moravské utrakvisty, velice brzy však přijal negativní postoj papeže Evžena IV. k utrakvismu a kompaktátům a svou duchovní správu důsledně omezil na stranu pod jednou. Srovnej především PETER ELBEL, „... abyste mi kněze dali, který rozdává tělo Boží a krev Boží podle smluv v Jihlavě učiněných ...“ *Korespondence Jana Tovačovského z Cimburka s olomouckou kapitulou ve věci utrakvistické farní správy v Hranicích*, ČMM 128, 2009, s. 127–145; Týž, *Správa utrakvistické církve na Moravě mezi husitskou revolucí a reformací*, in: *Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14.–17. století*, (edd.) LENKA BOBKOVÁ – JANA KONVIČNÁ, Praha 2009 (= *Korunní země v dějinách českého státu* 4), s. 126–144, zde s. 131–135.

²³ Vycházím zde z výzkumů Pavla Šlézara a jeho kolegů z olomouckého pracoviště Národního památkového ústavu, publikovaných ve větším počtu dílčích studií a náleзовých zpráv a přehledně shrnutých v monografii PAVEL ŠLÉZAR, *Kostely a sakrální památky v Litovli*, Olomouc 2008 (= *Archeologické památky střední Moravy* 17), s. 36–44, 53. U kostela sv. Marka se podařilo archeologům nalézt dvě starší stavební fáze před fází pozdně gotickou z druhé poloviny 15. století, která je zčásti dosud dochovaná ve hmotě kostela. Po první relativně skromně stavbě ze 13. století, z níž byla odkryta pouze část robustní zdi presbytáře s masivním

Obr. 2. Farní kostel sv. Marka v Litvňovicích navzdory raně barokní přestavbě ve své hmotě dosud uchovává podstatnou část pozdně gotické stavby z druhé poloviny 15. století. Foto Petr Elbel.

z konce 12. století. Rozsáhlé archeologické výzkumy v prostoru Starého Města sice ukázaly, že tamní kostel sv. Filipa a Jakuba vznikl až koncem 14. století a nemá kamenného předchůdce, na druhé straně však byly nalezeny určité indicie pro existenci sakrální stavby v jiné poloze: ve trati Starý hřbitov, asi 100 m severozápadně od kostela sv. Filipa a Jakuba, byl nalezen úlomek terakoty, která by dle Pavla Šlézara mohla pocházet např. ze sloupku chórové přepážky a je datovatelná nejpozději do přelomu 12. a 13. století.²⁴

opěrákem, následovala druhá stavební fáze ze 14. století o délce 36 m, šířce lodi 13 m a s trojbokým presbytářem.

²⁴ Tamtéž, s. 10–27.

Ať již se existenci kostela na Starém Městě již kolem roku 1200 podaří prokázat, nebo nikoliv, vzhledem k pozdějšímu vývoji se zdá být vysoce pravděpodobné, že tato osada byla od počátku podřízena faře v Medlově. To by ovšem znamenalo, že by medlovský kostel sv. Petra a Pavla, resp. jeho předchůdce musel pocházet již z 12. století, což zatím nebylo archeologicky ani stavebně historicky doloženo, neboť dnešní svatyně je v jádře raně gotická stavba asi ze sedmdesátých až osmdesátých let 13. století;²⁵ je to však každopádně dobře možné (obr. 3).

Obr. 3. Zatímco hlavní loď a věž kostela sv. Petra a Pavla v Medlově představují typickou ukázkou renesanční sakrální architektury, presbytář je jednoduchou raně gotickou stavbou asi ze 70.–80. let 13. století. Zatím nebylo zjištěno, zda kostel měl románského předchůdce. Foto Petr Elbel.

²⁵ Ke kostelu v Medlově srov. zejména LEOŠ MLČÁK, *Kostel sv. Petra a Pavla. Medlov*, in: *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550, III. Olomoucko*, (edd.) IVO HLOBIL – MAREK PERŮTKA, Olomouc 1999, s. 176; DALIBOR PRIX, *Kružbová okna presbytáře městského kostela v Uničově. O cestě jednoho motivu napříč 13. stoletím z Francie na Moravu*, Opava 2014, s. 98.

Medlov se totiž v první polovině 12. století nacházel v majetku olomouckého biskupa a kapituly a je zahrnut v translační listině Jindřicha Zdíka asi z roku 1141/42.²⁶ Zakladatelem prvního farního kostela v Medlově by tak mohl být buď přímo Jindřich Zdík, jehož fundiční činnost je obecně známá,²⁷ nebo některý z jeho nástupců na biskupském stolci v druhé polovině 12. století. Někdy v té době se ostatně Medlov – nejspíše nějakou směnou – dostal do zeměpanských rukou, a tak nelze ani vyloučit, že založení kostela mohlo být dílem některého z olomouckých knížat.

V obecné rovině je intenzivní utváření venkovské farní sítě již v první polovině 12. století potvrzováno nedávnými výzkumy Libora Jana,²⁸ Petra Jokeše²⁹ i archeologů Ivo Štefana a Ladislava Varadzina.³⁰ S domnělým archaickým původem kostela v Medlově v neposlední řadě koreluje též patrocinium sv. Petra a Pavla. Svatopeterské patrocinium bylo velmi populární v 11. a 12. století, kdy bylo často užíváno u významnějších kostelů biskupského a zeměpanského založení; po po-

²⁶ Srovnej *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I*, (ed.) GUSTAV FRIEDRICH, Praeae 1904–1907, s. 116–123, č. 115, zde s. 119: *Medli ugezdec*. Přestože Gustav Friedrich spojil tento újezd s Medicemi, pozdějším hradem olomouckých biskupů v Nížkém Jeseníku, pozdější bádání se shoduje na tom, že se jistě jedná o Medlov u Uničova, zatímco Medlice vznikly až v kolonizační době. Srovnej v tomto smyslu již FRANTIŠEK HRUBÝ, *Severní Morava v dějinách*, (rukopis k vydání připravil) JINDŘICH ŠEBÁNEK, Brno 1947, s. 5. Diskuse o dataci a diplomatickém charakteru translační listiny není na tomto místě nutné shrnout.

²⁷ Z novějších prací srov.: DALIBOR PRIX, *Jindřich Zdík – stavebník*, in: *Jindřich Zdík (1126–1150). Olomoucký biskup uprostřed Evropy*, (ed.) JANA HRBÁČOVÁ, Olomouc 2009, s. 29–54; MARTIN WIHODA, *České 12. století mezi zbožnými ideály a zkušeností všedního dne*, in: *Christianizace českých zemí ve středoevropské perspektivě*, (edd.) JIŘÍ HANUŠ a kol., Brno 2011, s. 116–140. Výstavbu kostelů na biskupských statcích máme doloženu Zdikovým založením kostela sv. Martina v Blansku, kvůli němuž se dostal do sporu s knížetem Vratislavem Brněnským – srov. tamtéž, s. 123.

²⁸ Srovnej především LIBOR JAN, *K otázce hradských kostelů*.

²⁹ V rámci svého výzkumu kostelní sítě na jihozápadní Moravě Jokeš v druhé polovině 12. století zaznamenal výrazný vzrůst počtu kostelů především na Znojemsku – srov. P. JOKEŠ, *Farní organizace*, s. 129–130.

³⁰ IVO ŠTEFAN – LADISLAV VARADZIN, *Počátky farní organizace v Čechách a na Moravě ve výpovědi archeologie*, in: *Církevní topografie*, (edd.) J. HRDINA – B. ZILYNSKÁ, s. 33–53, kladou výraznou intenzifikaci procesu zakládání farních kostelů do doby kolem roku 1100 a spojují ji s důsledným prosazováním zákazu pohřbívání mimo posvěcenou půdu biskupem i knížetem.

čátku 13. století jeho obliba citelně poklesla, i když úplně nepřestalo být užíváno nikdy. Teprve od 13. století se ke sv. Petrovi obvykle přidával sv. Pavel, ale dělo se tak nejen u kostelů nově založených, ale rovněž u stávajících svatopetrských svatyní, jejichž patrocinium bylo obvykle rozšiřováno.³¹ Faktem však zůstává, že potvrdit existenci kostela v Medlově ve 12. století – ať už na místě současného kostela, nebo v jiné poloze – může jedině archeologický průzkum.

Starobylost kostela sv. Petra a Pavla v Medlově, resp. jeho kamenného či dřevěného předchůdce je tedy prozatím pouhou hypotézou, ovšem v kontextu dějin církevní správy v Litovli vysoce pravděpodobnou. Kromě toho jí nasvědčuje i druhý modelový příklad, ke kterému obrátím svou pozornost: filiální poměr farního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Uničově vůči téže medlovské faře.

3. Uničov

Východiskem následujících úvah bude opět příslušná dimembrační listina, která je v tomto případě již dlouho známá, neboť se dochovala v originále v uničovském městském archivu a zároveň v opise v erekční knize olomoucké biskupské kurie z jagellonské doby.³² Uničovskou dimembrační listinu vydal 7. června 1510 biskup Stanislav Thurzo. Jedná se opět o značně obsáhlý dokument s několika inzerty, i když ve srovnání se starší litovelskou je uničovská listina výrazně stručnější (obr. 4). Narace tentokrát neobsahuje inzerat fundační listiny s petiční formulí adresovanou biskupovi, ale pouze stručně shrnuje obsah petice uničovské městské rady, abatyše starobrněnských cisterciáček a Jiřího z Vlašimi na Úsově. Petenti nejprve vylíčili biskupovi dosavadní poměr uničovského kostela ke kostelu medlovskému. Stejně jako roku 1448

³¹ Srovnej ZDENĚK BOHÁČ, *K otázce využití zasvěcení kostelů v oboru historické geografie*, Československý časopis historický 16, 1968, s. 571–584, zde s. 583; LADISLAV HOSÁK, *Patrocinium sv. Petra jako doklad pro vývoj moravských sídel*, ČMM 91, 1972, s. 324–328, k Medlovu na s. 326 (kostel sv. Petra a Pavla je označen za pravděpodobně až kolonizační založení); PĚTR JOKEŠ, „...beate Marie virginis gloriose, in cuius honorem eadem parochialis ecclesia sit consecrata...“ *Pohledy do světa středověkých patrocinií na jižní Moravě*, ČMM 133, 2014, s. 3–24, zde s. 12.

³² Originál viz ZA Opava – SOKA Olomouc, fond AM Uničov, inv. č. 60; opis viz ZA Opava – pobočka Olomouc, fond Arcibiskupská konzistoř Olomouc (dále ACO), kniha č. 146, fol. 114r–115v. Viz edici v příloze č. 2.

Obr. 4. Originál dimmembrační listiny olomouckého biskupa Stanislava Thurza ze 7. června 1510, Olomouc, pro uničovský farní kostel Nanebevzetí P. Marie. Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Olomouc, fond Archiv města Uničova, inv. č. 60.

v Litovli, i nyní se prostě uvádí, že uničovský kostel Nanebevzetí P. Marie byl až doposud podřízen farnímu kostelu v Medlově. Na rozdíl od Litovle se sice uničovský filiální kostel v dimmembrační listině neoznačuje výslovně jako farní, nicméně se zdůrazňuje, že oba kostely – farní v Medlově i filiální v Uničově – měly již dlouho svého vlastního plebána a duchovního pastýře („iam multis annorum intervallis tam parochialis in Medla mater, quam eciam in Vniczow filialis, hoc est quelibet earum, per se proprium plebanum suum et pastorem animarum habuissent et habere consuevissent“). Oba plebáni přitom byli i se svými pomocnými kleriky vyživováni z výnosů toho kostela, u něhož působili, takže osamostatnění uničovské fary, o něž petenti biskupa žádají, nepřinese

mateřské medlovské faře žádné významnější majetkové újmy a pouze přispěje ke zkvalitnění duchovní správy.

Po stručném shrnutí petice v naraci uničovské dimembrační listiny následuje inzert konsensní listiny patronek medlovské fary – abatyše Johanky z Boskovic a konventu starobrněnského kláštera.³³ Souhlas medlovského plebána tentokrát v dimembrační listině obsažen není, zato jsou inzerovány dvě české listiny uničovské městské rady, resp. Jiřího z Vlašimi na Úsově – zástavního pána vsi Medlova i nedalekého města Litovle.³⁴ Jedná se vlastně o párová vyhotovení dohody ohledně majetkového vyrovnání obou far, přičemž mezi úsovským pánem a uničovskou městskou radou bylo dohodnuto, že džber kaprů z každého výlovu benkovského rybníka, který doposud příslušel kostelům v Medlově a v Uničově, má napříště náležet pouze Medlovu, do jehož obvodu Benkov také (a zjevně i nadále) patřil.³⁵ Podobně bylo ustanoveno, že také úroční plat jedné hřivny, který plynul medlovskému plebánovi jako kompenzace za souhlas s osamostatněním litovelské fary, má nadále příslušet pouze do Medlova.

Po těchto inzertech následuje již vlastní dispozice biskupské listiny. Biskup vychází vstříc žádosti, vyděluje filiální uničovský kostel ze svazku mateřského kostela v Medlově a povyšuje jej na (samostatný) farní kostel („supradictam ecclesiam filialem in Vniczow a dicta ecclesia parrochiali matre in Medla ... separavimus, divisimus et

³³ Listina se dochovala též v originálu v uničovském městském archivu – srov. ZA Opava – SOKA Olomouc, fond AM Uničov, inv. č. 57.

³⁴ I tato listina se dochovala v originálu v uničovském městském archivu – srov. ZA Opava – SOKA Olomouc, fond AM Uničov, inv. č. 58. K zástavní držbě Úsova a Litovle pány z Vlašimi srov. PETR ELBEL, *Páni z Vlašimi na Úsově a Litovli*, in: *Gotické klenoty v kapli sv. Jiří v Litovli*, (ed.) VLADIMÍR MAŇAS, Litovel 2012, s. 24–39. JINDŘICH SCHULZ – JAN ŠTĚPÁN – MIROSLAV ČERMÁK, *V renesanci (1479–1617)*, in: *Uničov – historie moravského města*, (red.) KAREL KONEČNÝ, Uničov 2013, s. 103–131, zde s. 104, uvádějí, že v zástavě pánů z Vlašimi byl v této době také samotný Uničov. Tuto informaci se mi v pramenech nepodařilo ověřit, a v duchu předchozího bádání se proto domnívám, že Uničov patřil soustavně ke svobodným královským městům.

³⁵ Naturální plat jednoho džberu kaprů medlovskému a uničovskému kostelu pocházel z roku 1465, kdy Karel z Vlašimi u Benkova založil rybník. Hladina zatopila mj. také pole, z nichž se dosud odváděl desátek do Medlova, a jako náhrada za ušlý příjem byl faráři postoupen zmíněný naturální plat. Srov. J. SCHULZ – J. ŠTĚPÁN – M. ČERMÁK, *V renesanci*, kde je citován opis příslušné listiny, dochovaný překvapivě v jednom z rukopisů archivu města Litovle.

dimembravimus et futuris temporibus dimembratas, separatas et divisas esse volumus, ipsam ecclesiam in Vniczow cum suo banno et districtu in parrochiale ecclesiam perpetuo erigentes, constituentes et deputantes“). Přitom stanovuje, že uničovský kostel má požívat všechna práva a všechny znaky, jimiž se vyznačují farní kostely, tak jako je již dosud měl a má („volentes et decernentes, ut dicta ecclesia parrochialis cimiterio, fonte baptismali, campanili et aliis iuribus et insigniis parrochiale ecclesiam demonstrantibus, quibus dudum et hactenus gaudebat, gaudeat et utatur“). Poslední vedlejší věta opět prozrazuje důležité informace o předchozím statusu uničovského kostela, který sice v dimembrační listině pro dobu před rokem 1510 není explicitně označován jako farní, ale přitom se uvádí, že v oblasti duchovní péče měl veškerá farní práva (jinak tomu zřejmě bylo u farních práv majetkového charakteru, která zde nejsou zmíněna a u nichž lze přece jen předpokládat závislost na medlovské faře). Biskup Stanislav Thurzo konečně povoluje uničovským měšťanům přestavbu kostela a potvrzuje také dohodu o farním patronátu, který měl v Uničově – na rozdíl od Litovle – zůstat starobrněnským cisterciáčkám.

Přestože uničovská dimembrační listina byla historikům známá, nakupilo se i kolem ní ve starší literatuře dost různých interpretací, vyplývajících z mylného chápání poměru filiálních a mateřských farních kostelů. Historikové se i v tomto případě již od dob Řehoře Wolného pokoušeli vysvětlit zdánlivý paradox, že v Uničově byl de facto farní kostel spravovaný vlastními plebány, ale přitom podléhající jako filiála mateřskému kostelu v Medlově, zpravidla tím způsobem, že předpokládali teprve dodatečné a přechodné podřízení uničovského farního kostela medlovské faře. K němu mělo podle Řehoře Wolného dojít až roku 1498,³⁶ podle Johanna Kuxe,³⁷ Viktora Pinkavy³⁸ a Františka Hrubého³⁹ již po utrakvistickém převratu ve městě roku 1468/69, završeném vydáním privilegia Jiřího z Poděbrad ze 4. dubna 1469, jímž byl

³⁶ G. WOLNY, *Kirchliche Topographie I/1*, s. 414–419. Jak Kux došel k tomuto roku, bude ukázáno níže.

³⁷ JOHANN KUX, *Geschichte der Stadt Mährisch-Neustadt. Zu deren 700-Jahr-Feier der Verleihung des deutschen Rechtes*, Mährisch Neustadt 1923, s. 33–34; obdobně i TÝŽ, *Chronik des Kirchsprengels Meedl*, Littau 1890, s. 22–23.

³⁸ VIKTOR PINKAVA, *Uničovský a rýmařovský okres*, Brno 1922 (= Vlastivěda moravská, II. Místopis Moravy, sv. 78 a 56), s. 76–84.

³⁹ F. HRUBÝ, *Severní Morava*, s. 174.

mj. zkonfiskován majetek Němců uprchlých z Uničova a darován městu.⁴⁰ V následujících letech měla být duchovní správa německých katolíků, kteří v Uničově setrvali, kvůli církevní klatbě a interdiktu nad městem vykonávána z nedalekého Medlova, což se pak po změně poměrů v důsledku olomouckých smluv mezi Vladislavem Jagellonským a Matyášem Korvínem roku 1479 mělo odrazit v dočasném podřízení zdecimované katolické městské fary Medlovu.

Přestože nejnovější práce o dějinách Uničova a tamním farním kostele vydané v posledních letech již tuto tezi opustily,⁴¹ pokusím se zde znovu shrnout a částečně ještě rozšířit argumenty proti ní. Činím tak proto, že se v některých dílčích otázkách rozcházím s názory příslušných autorů, resp. považuji za vhodné jejich výklad v některých bodech doplnit.

Argumenty proti tezi o podřízení uničovského kostela Medlovu až v poslední třetině 15. století poskytují opět poznatky Wilhelma Jansseny o procesech diferenciaci farní sítě v pozdním středověku, které nám pomohly už v případě litovelské listiny. Porovnáme-li situaci

⁴⁰ Poděbradova listina je uložena v ZA Opava – SOKA Olomouc, fond AM Uničov, inv. č. 31.

⁴¹ Velmi střízlivý je v této věci již výklad Ondřeje Jakubce v uměleckohistorickém pojednání ONDŘEJ JAKUBEC, *Historie, architektura a umělecká výzdoba děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Uničově*, in: *Uničovský kostel Nanebevzetí Panny Marie a Jan Sarkander*, Uničov 2009, s. 21–44, zde s. 21–23, kde je z předchozí literatury převzata pouze teze o pravděpodobném docházení uničovských katolíků na bohoslužby do Medlova v době interdiktu, což Jakubec zdůvodňuje tím, že medlovský kostel byl úzce spojen s uničovskou farou a kolem roku 1500 byl dokonce označován za její mateřský kostel. Otázkou stáří tohoto poměru však Jakubec zřejmě úmyslně nechává otevřenou. Dále srov. můj výklad ve stati P. ELBEL, *Církevní správa v Litovli*, s. 17, kde jsem situaci v Litovli krátce porovnal s poměry v Uničově. Nezávisle na této stati k podobným závěrům dospěl i autorský kolektiv publikace *Uničov*, (red.) K. KONEČNÝ, *passim*, i když v některých dílčích otázkách se rozcházíme. Naposledy se filiálního poměru Uničova k Medlovu dotkl též Dalibor Prix v úvodu své obsáhlé uměleckohistorické práce o uničovském kostele, v němž navázal na všechny výše uvedené autory – srov. D. PRIX, *Kružbová okna*, s. 24–25. Trojúhelník Medlov – Litovel – Uničov Prix přirovnal k některým kostelům na Opavsku, kde však podle mého názoru může někdy jít o odlišnou situaci. Např. roční platy z far v Bruntálu a Zlatých Horách faře v Hradci u Opavy mohly být pozůstatkem rozpadu původní „velkofary“, ale mohly mít také jiný původ (v Prixem citovaných soudních aktech olomoucké konzistoře se v souvislosti s tímto platem o filiálním poměru nehovoří – srov. ZA Opava – pobočka Olomouc, fond ACO, kniha č. 293, fol. 49r a 50r).

popsanou v Thurzově dimembrační listině s Janssenovou typologií filiálních a současně farních kostelů, zjistíme, že uničovský kostel zjevně představoval onen typ filiály, která se od mateřského kostela již natolik osamostatnila, že disponovala nejen vlastním obvodem a úplnými farními právy v oblasti duchovní správy, ale dokonce měla i vlastního plebána (v Litovli býval pouze manuální vikář či vikáři medlovského faráře). Tento plebán byl v Uničově zřejmě vybaven i vlastním beneficiem, čemuž by nasvědčovala ona pasáž z Thurzovy listiny, v níž se hovoří o tom, že oba plebáni, v Uničově i Medlově, a jejich vikáři jsou vyživováni z příjmů příslušného kostela. Tento stav potvrzují i starší prameny před rokem 1510, které kostel Nanebevzetí P. Marie (na rozdíl od dimembrační listiny z roku 1510) téměř důsledně označují jako farní a jeho držitele nazývají plebány.

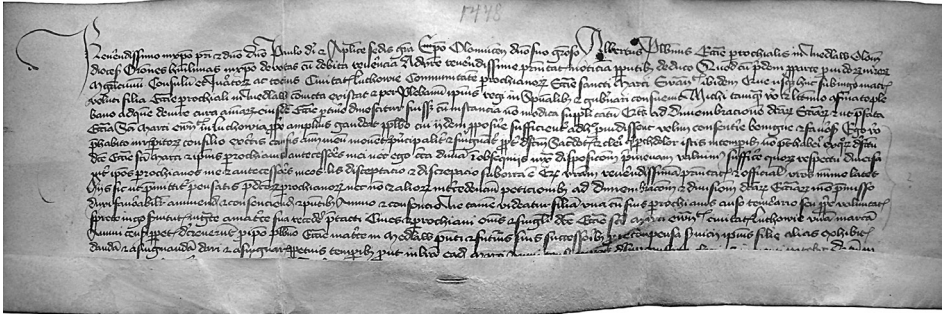
Když ponechám stranou sporné zmínky o plebánovi Viktorovi *de Nova Civitate* z roku 1226 a snad i 1250, u nichž není ztotožnění s Uničovem jisté,⁴² je uničovský plebán doložen až roku 1381.⁴³ V roce 1394 získal Damián Těchanův, *rector parochialis ecclesiae in Noua Ciuitate*, provizi na kanonikát s prebendou v olomoucké kapitule.⁴⁴ V roce 1396 se pak v listině olomouckého oficiála jako svědek objevuje Mikuláš, vikář v Uničově, u něhož však není zřejmé, o jaký typ vikáře se jednalo (nejspíše mohlo jít o manuálního vikáře uničovského plebána).⁴⁵ Ko-

⁴² *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II (1198–1230)*, (ed.) GUSTAV FRIEDRICH, Praegae 1912, s. 286–287, č. 287: *Victor plebanus de Noua civitate*; *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV/1 (1241–1253)*, (edd.) JINDŘICH ŠEBÁNEK – SAŠA DUŠKOVÁ, Praegae 1962, s. 335–337, č. 184: *Victor plebanus de Noua Civitate*. Zatímco první listina je nepochybně pravá, druhá je z formálních důvodů podezřelá. Pokud jde o první listinu, vystupuje zde plebán Viktor mezi svědky listiny Přemysla Otakara I. pro brněnský kostel sv. Petra. Vedle něj mezi svědky přichází ještě několik dalších plebánů z oblasti jihozápadní Moravy. Zřejmě proto bývá Viktor někdy považován za faráře Nového Města na Moravě (naposledy s otazníkem P. JOKEŠ, *Farní organizace*, s. 72), nebo dokonce Jemnice (LADISLAV HOŠÁK, *Středověká kolonizace horního poryčí Dyje*, Časopis Společnosti přátel starožitností 61, 1953, s. 80–93, zde s. 88–89).

⁴³ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens XI (13. 11. 1375–1390)*, (Hrsg.) VINZENZ BRANDL, Brünn 1885, s. 188–189, č. 210 (*plebano dicte civitatis vel eius vicariis*).

⁴⁴ MVB V/1, s. 471, č. 862. V rejstříku této edice je Damián spojen s Novým Městem na Moravě, ale blízkost Uničova k Olomouci hovoří spíše pro toto město.

⁴⁵ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens, XII. 1391–1399*, (Hrsg.) VINZENZ BRANDL, Brünn 1890, s. 277–279, č. 241 [recte 300, v edici je chyba v číslování] (*Nicolao vicario de Nova Civitate*).

Obr. 5. Originál konsensní listiny medlovského faráře Alberta ze 17. srpna 1448, Uničov, vyjadřující jeho souhlas s dimmembrací litovelského farního kostela sv. Marka ze svazku mateřské fary v Medlově. Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Olomouc, fond Archiv města Litovle, listina č. 28.

lem poloviny 15. století se zdá, že duchovní správa v Medlově a Uničově mohla být spojena v ruku jednoho duchovního – medlovského faráře Alberta, který snad sídlil v Uničově (obr. 5).⁴⁶

V roce 1484 nicméně opět slyšíme o uničovském plebánu Václavovi, který rezignoval před olomouckou konzistoří na svůj kostel.⁴⁷ Z roku

⁴⁶ Existují pro to však jen nepřímé indicie. Nejprve je to konsensní listina medlovského plebána Alberta z roku 1448, vyjadřující souhlas s dimmembrací litovelské fary, která byla vydána v Uničově – viz předchozí část tohoto příspěvku. Skutečností, že Albert byl s Uničovem úzce spjat a zřejmě zde také sídlil, může dále nasvědčovat fakt, že roku 1453 medlovský farní beneficium směnili za oltář Nejsv. Trojice a sv. Barbory v Uničově, který do té doby držel oltářník Matěj z Německého Brodu – příslušné zápisy ve zlomku olomoucké konfirmační knihy jsou vydány v nepublikované disertační práci PETR ELBEL, *Kapitoly z dějin katolické církevní správy na Moravě v době husitské (1408–1457)*. Disertační práce, Filozofická fakulta MU, Brno 2007, s. 438, č. 59 a s. 439, č. 61 (viz elektronickou verzi http://is.muni.cz/th/11148/ff_d/Elbel-disertace-priloha_II-V.pdf [citováno 08/2016]); srov. též tabulku v publikaci PETR ELBEL, *Zlomek olomoucké konfirmační knihy z let 1452–1455. Předběžné výsledky rozboru opomíjeného pramene k poznání církevní topografie, diecézní správy a konfesního soužití na Moravě po polovině 15. století*, in: *Církevní topografie*, (edd.) J. HRDINA – B. ZILYNSKÁ, s. 91–137, zde s. 127–128.

⁴⁷ Srovnej ZA Opava – pobočka Olomouc, fond ACO, kniha č. 293, fol. 60v: „Resignacio ecclesie in Vniczow. Die Lune XXI mensis Iunii [1484] personaliter constitutus libere honorabilis dominus Wenceslaus plebanus in Vniczow dictam suam ecclesiam benivole et simpliciter de plano in manus dominorum administratorum resignavit presentibus dominis procuratoribus.“

1495 se pak dochovala v archivu starobrněnských cisterciáček pozoruhodná konfirmační listina k uničovskému farnímu kostelu, který byl po smrti faráře Jana Lankaše k prezentaci starobrněnské abatýše Markéty z Donína svěřen knězi Janovi z Šumperka.⁴⁸ Ani roku 1484, ani roku 1495 se nečiní žádná zmínka o Medlovu.

Na druhé straně personální oddělení filiálního kostela v Medlově od mateřského kostela v Uničově zjevně nebylo zcela konstantní. Roku 1505 se před olomouckou konzistoří odbyval spor o prezentaci kněze Pavla ke kostelu v Medlově, kterou napadl uničovský farář Mikuláš z Hlučína s argumentem, že byl sám před sedmi lety k prezentaci starobrněnské abatýše konfirmován k farnímu kostelu v Medlově a k jeho filiále v Uničově, což konzistoř také uznala.⁴⁹ Odtud zjevně pochází výše citovaný údaj Řehoře Wolného o roce 1498 jako počátku filiálního poměru Uničova k Medlovu, který ve starších pramenech skutečně nikde není expressis verbis doložen. Proti Wolnému tezi lze však jedním dechem uvést, že i v době působení Mikuláše z Hlučína v Uničově byl místní kostel v jiných pramenech, např. ve fundačních, nadačních a erekčních listinách uničovských oltářů, označován jako farní.⁵⁰ Ze soudní pře roku 1505 každopádně plyne, že pět let před vydáním dimembrační listiny byly oba kostely (opět?) v rukou jednoho duchovního, což zřejmě nebylo obvyklé a v Uničově ani v Medlově to nebylo vnímáno jako ideální stav. Je možné, že dimembrační listina právě na tuto situaci reagovala.

Protože již známe kategorii farních kostelů, které byly současně kostely filiálními, a protože jeden takový byl i v nedaleké Litovli, nepřekvapuje nás kontrast mezi zmínkami v pramenech ze 14. a 15. století na jedné straně a výpovědí faráře Mikuláše roku 1505, resp.

⁴⁸ MZA Brno, fond E 9 – Cisterciáčky Staré Brno, sign. S 22.

⁴⁹ ZA Opava – pobočka Olomouc, fond ACO, kniha č. 293, fol. 109v. Ke shrnutí tohoto zápisu výše v textu lze ještě uvést, že kněz Pavel byl prezentován k farnímu kostelu v Medlově Jiřím z Vlašimi na Úsově, jenž si zřejmě činil nárok na medlovský patronát proti starobrněnským cisterciáčkám (o pozadí tohoto nároku však příslušný zápis nic neříká). Konzistoř mu dokonce vydala na medlovský kostel krídu, proti níž právě Mikuláš z Hlučína vystoupil.

⁵⁰ Srovnej opisy čtyř erekčních listin uničovských oltářů v erekční knize olomoucké biskupské kurie z jagellonské doby v ZA Opava – pobočka Olomouc, fond ACO, kniha č. 146, fol. 62r–63r, 90v–91v. Některé z těchto erekčních listin, resp. v nich inzerovaných fundačních listin, se zachovaly též v originálu v archivu města Uničova.

Obr. 6. Exteriér kostela Nanebevzetí P. Marie v Uničově představuje cenný doklad vrcholně gotické sakrální architektury. O stáří stavby byly mezi historiky umění vedeny diskuse; nejnovější bádání klade zahájení stavby již před konec 13. století (Dalibor Prix). Foto Kateřina Jíšová.

dimmembrační listinou z roku 1510, na straně druhé; uničovský kostel mohl být již od 14., ne-li již od 13. století farním kostelem (obr. 6), a přitom mít stále postavení filiální vůči Medlovu.

Přesto nelze zcela vyloučit, že tento poměr vznikl až někdy v průběhu doby a že původně samostatný kostel v Uničově poklesl na úroveň filiální Medlova. Takové zpětné procesy byly teoreticky možné a v praxi k nim docházelo zejména v souvislosti s různými válkami nebo přírodními katastrofami, např. když po zpusnutí vesnice zůstal stát pouze kostel atp. Víme, že v bádání o dějinách Litovle se uvažovalo o přepadení města a vyplenění kostela jako o počátku jeho filiálního poměru k Medlovu, což však bylo možné s pomocí litovelské dimembrační listiny vyvrátit, protože ta klade filiální poměr vůči Medlovu jednoznačně do doby míru před husitskými válkami.

V dějinách Uničova v 15. století zaznamenáváme dvě periody, kdy teoreticky k poklesu samostatného (mateřského) kostela na kostel filiální mohlo dojít. První z nich je období husitské revoluce, druhou údajně utrakvistický převrat ve městě za vlády Jiřího z Poděbrad. Zatímco první varianta nebyla v souvislosti s filiálním poměrem k Medlovu dosud zvažována, víme, že s druhou variantou počítala většina starších autorů po Řehoři Wolném (Pinkava, Kux, Hrubý aj.). Nicméně právě nad touto variantou lze vyslovit řadu pochybností.

Nejnovější bádání o dějinách Uničova, zejména zdařilý výklad Bohdana Kaňáka o husitském a poděbradském období v kolektivní publikaci *Uničov - historie moravského města*, totiž zásadně relativizuje rozsah a dopady údajného utrakvistického převratu v tomto královském městě.⁵¹ Ukazuje se, že politická lojalita Uničova králi Jiřímu nebyla spojena s dramatickou změnou národnostního a konfesního složení městské obce, která i v době svého vzdoru proti Matyáši Korvínovi v letech 1468–1479 zjevně zůstala z velké části německá a katolická.⁵² Konfiskace majetku uprchlých Němců se dle Kaňáka zřejmě dotkla jen menší skupiny měšťanů, které můžeme považovat za

⁵¹ Srovnej BOHDAN KAŇÁK, *Za války markrabat a pod vlivem husitství i utrakvismu (1375–1479)*, in: *Uničov*, (red.) K. KONEČNÝ, s.75–99, zde s. 90–99.

⁵² B. KAŇÁK, *Za války markrabat*, s. 95–96, zde navázal též na starší výzkumy Adolfa Turka, srov. ADOLF TUREK, *Přehled vývoje národnostních poměrů v Uničově*, Časopis Slezského muzea, série B – vědy historické 31, 1982, s. 97–116, který studiem jmen uničovských radních ukázal, že po roce 1479 Němci z města určitě nezmizeli a dokonce zůstali zastoupeni i v městské radě.

předáky korvínské strany ve městě.⁵³ Přestože přítomnost českých obyvatel a utrakvistické konfese v poděbradském Uničově je mimo jakoukoliv pochybnost,⁵⁴ zdá se, že významná část obyvatel města zůstala na straně římské církve, jak tomu ostatně bylo i v další baště Poděbradovy strany na Moravě, Uherském Hradišti, které dokonce zůstalo zcela katolické.⁵⁵

Církevní život katolické strany v Uničově mohl být na přechodnou dobu omezen papežskou klatbou a interdiktem nad straníky Jiřího z Poděbrad.⁵⁶ Pokud tato klatba byla v Uničově katolickým duchovenstvem

⁵³ B. KAŇÁK, *Za války markrabat*, s. 96, podnětně uvažuje: „Shrneme-li tento výklad, zdá se nejpravděpodobnější, že příslušná ustanovení Jiřího privilegia měla především zabránit návratu k moci právě té skupině německých uničovských měšťanů, která z města uprchla a vzhledem ke svému kladnému vztahu vůči králi Matyášovi představovala trvalé nebezpečí pro udržení vlády krále Jiřího v Uničově. Zároveň se tak legalizovalo postavení i majetkové zisky skupiny Jiřího uničovských straníků, kteří se opírali o českou a utrakvistickou komunitu. ... Nebylo přece únosné označit za cizozemce a hosty všechny uničovské Němce, včetně těch, kteří z města neodešli, zůstali Jiřímu věrní a představovali stále značnou část místních obyvatel.“

⁵⁴ B. KAŇÁK, *Za války markrabat*, s. 89, předpokládá kontinuitu utrakvistické menšiny v Uničově mezi husitskou revolucí a uherskými válkami, což je vzhledem k poměrně dlouhé přítomnosti husitské posádky ve městě za husitské revoluce velmi pravděpodobné. Kaňák argumentuje též výběrem Uničova pro uspořádání sjezdu moravské šlechty v roce 1451, na němž mělo dojít k polemice mezi Janem Rokycanou a Janem Kapistránem. Pro účely české utrakvistické komunity sloužila dle Kaňáka tzv. „Česká kaple“ přiléhající ke kostelu Nanebevzetí P. Marie.

⁵⁵ Srovnej zejména ANTONÍN VERBÍK, *Hradiště v době husitské a pohusitské (1419–1479)*, in: *Uherské Hradiště. Dějiny města*, (red.) ANTONÍN VERBÍK – METODĚJ ZEMEK, Brno 1981, s. 126–141, zde s. 137: „V roce 1467 byly kostel i fara stiženy církevní klatbou za věrnost králi Jiřímu a teprve v roce 1479 byla farář Lankášovi udělena absoluce.“; s. 138: „Přesto však klatba neměla žádný vliv a město, i když katolické, zůstalo králi prokletému papežem věrné. Na město byl uvalen interdikt biskupem Protasiem z Boskovic, ale farář Jan Lankáš neuposlechl a byl exkomunikován.“ Podobně též LADISLAV HOSÁK – METODĚJ ZEMEK, *Hradiště po uherských válkách do Bílé Hory*, in: *Uherské Hradiště. Dějiny města*, (red.) A. VERBÍK – M. ZEMEK, s. 141–168, zde s. 145. Srovnání s Hradištěm je zajímavé i proto, že v Hradišti máme doloženo nedodržování interdiktu katolickým farářem, což si lze velmi dobře představit i u Uničova. Další zajímavou skutečností je jméno plebána Jana Lankáše, který Hradiště opustil roku 1482, jež se shoduje se jménem uničovského faráře zemřelého roku 1495 – s nejvyšší pravděpodobností se jedná o tutéž osobu.

⁵⁶ Informace o klatbě a interdiktu se dozvídáme zpětně z listiny ostrihomského arcibiskupa, kardinála a papežského legáta Tomáše Bakócze z 20. dubna 1515

dodržována, což se např. v Uherském Hradišti nedělo, mohli uničovští Němci a katolíci na konci šedesátých let a v letech sedmdesátých dočasně docházet na bohoslužby do blízkého Medlova, jak to předpokládá většina historiků. Nicméně bezprostředně po odevzdání Uničova Matyáši Korvínovi v rámci tzv. olomouckých dohod v červenci 1479 nový panovník městu odpustil veškerá provinění,⁵⁷ a jakmile uvedl exulanti zpátky do města, zajistil, aby papežský nuncius z Uničova sejmul klatbu a interdikt. V dnes nedochované absoluční listině byla ovšem zřejmě zakotvena podmínka, že do určitého termínu musí dojít k úplné restituci majetků vyhnaných katolíků.⁵⁸ Částečně k ní jistě došlo, ale nějaké

adresované olomouckému biskupovi Stanislavu Thurzovi, ve které jej vyzývá, aby Uničovským udělil absoluci, pokud majetkově odškodní všechny vyhnané Němce – srov. ZA Opava – SOKA Olomouc, fond AM Uničov, inv. č. 69. K samotné Bakóczově listině se ještě vrátím, prozatím z její narace ocituji pouze údaj o počátku klatby za života Jiřího z Poděbrad: „...quod cum alias regnante iniquitatis filio Georgio Bohemie rege scismatico civitates, oppida et alia loca quamplura et inter cetera oppidum Noue Ciuitatis predictum et eiusdem populi, habitatores seu incole ab obediencia Summi Pontificis et Sancte Sedis Apostolice defecissent, imo in heresim pessimam humani generis inimico instigante et predicto Georgio heresiarcha incitante incidissent, felicis recordacionis Sixtus Divina Providentia papa quartus aut ipsius Sixti predecessor per nonnullos processus apostolicos dictum Georgium et eius coadherentes illiusque regni terras, civitates et alia loca predicta et illorum habitatores ob scismatis et heresis crimen ecclesiastico supposuit interdicto excommunicationisque sententiam et alias censuras et penas in tales promulgari consuetas promulgavit seu eos incidisse declaravit et solemniter denuntiavit.“ Následuje vyličení toho, jak byli z města vyhnáni katolíci a jak stranici krále Jiřího, ergo heretici, zabavili jejich statky.

⁵⁷ Srovnej Matyášovu listinu o amnestii uničovských měšťanů z 25. července 1479 v ZA Opava – SOKA Olomouc, fond AM Uničov, inv. č. 39.

⁵⁸ O tom opět víme z listiny kardinála Tomáše Bakócze v ZA Opava – SOKA Olomouc, fond AM Uničov, inv. č. 69, která situaci popisuje obsírně, i když nepochybně tendenčně: „Demum Georgio predicto diem suum functo recolende memorie Mathias Hungarie et Bohemie regnorum rex de premissis plenam noticiam habens dictos exules ad patriam revocavit et in pristinum statum restituit et ulterius dicti oppidi hominibus, ut scismaticam seu hereticam sectam et pravitatem dimitterent et ad Christi fidem, quam negaverant, redirent et ad obedientiam pristinam Summi Pontificis et sancte Romane ecclesie reverterentur, mandavit, qui quidem homines, incole seu habitatores ad cor reversi et de faucibus lupi rapacis erepti tanquam oves aberrantes ad gregem dominicum et pastoris sui legitimam obedientiam Domino concedente et regis predicti monitis accedentibus tandem reversi fuerunt. Cum autem, sicut eadem subiungebat peticio, alias dicti oppidi homines et incole a quodam nuncio apostolico super his, ut dicebat, potestatem habenti absolucionis beneficium taliter qualiter obtinuerint, prout

majetkové spory s vyhnanci nebo spíše s jejich potomky a dědici přetrvávaly až do 16. století, kdy byla roku 1515 záležitost uničovské klatby (po více než třiceti letech!) znovu otevřena. Přestože se od konce sedmdesátých let v Uničově opět rozvíjel pestrý církevní život, doprovázený bohatou fundační a nadační činností katolických měšťanů v úzké součinnosti s olomouckou biskupskou kurií, a po nějaké klatbě zde nebylo ani vidu ani slechu,⁵⁹ nařídil 20. dubna 1515 ostráhomský arcibiskup kardinál a papežský legát Tomáš Bakócz na žádost uničovských měšťanů a jmenovitě bývalých exulantů olomouckému biskupu Stanislavu Thurzovi, aby záležitost klatby znovu důkladně prošetřil. Pokud uničovští měšťané navrátí veškeré majetky všem vyhnaným katolíkům a jejich dědicům, má Thurzo z města sejmout klatbu, která na něm kvůli nedodržení podmínek minulé absoluce doposud ulpívá.⁶⁰ Nelze se ubránit dojmu, že celá akce z roku 1515 byla výsledkem vnitřních sporů mezi uničovskými měšťany, kdy se bývalí exulanti a jejich dědicové pokoušeli domoci zbylých zkonfiskovaných statků, přičemž k tomu využili dávno zapomenutou klatbu nad Poděbradovými straníky. Bohužel nevíme, co se v této věci dále dělo, zda bývalí exulanti dosáhli svých cílů a zda při tom byly opět na dobu, než se věc vyřešila, přerušeny bohoslužby. Rozhodně však nelze souhlasit s obvyklou interpretací listiny z roku 1515 v literatuře, kde se neustále opakuje fakt, že teprve tohoto roku byla z Uničova sejmuta klatba z poděbradské doby.⁶¹

in quibusdam litteris dicti nuncii suo sigillo munitis plenius dicitur contineri, et pacem inter se fecerint nonnullasque compositiones et concordias inter eos habitas et factas infra certum tunc expressum terminum adimplere promiserint, nichilominus termino huiusmodi durante dictoque Mathia rege, sicut Domino placuit, ab hac luce subtracto concordiam seu compositionem factam observare et adimplere minime potuerunt.“

⁵⁹ Srovnej především výše citované opisy erekčních listin uničovských oltářů v ZA Opava – pobočka Olomouc, fond ACO, kniha č. 146, fol. 62r–63r; 90v–91v.

⁶⁰ Z Bakóczovy listiny stojí ještě za ocitování formule, v níž se vydavatel odvolává na petici Uničovských, na první pohled je ovšem jasné, o kterou část měšťanů se jednalo – srov. ZA Opava – SOKA Olomouc, fond AM Uničov, inv. č. 69: „Quare pro parte ipsorum universitatis et hominum dicti oppidi necnon illorum, qui in exilio fuerunt seu illorum heredum et successorum nobis fuit humiliter supplicatum...“

⁶¹ V tomto bodě se rozcháším s výkladem v nejnovějších kolektivních dějinách Uničova. J. SCHULZ – J. ŠTĚPÁN – M. ČERMÁK, *V renesanci*, s. 126, tvrdí: „Plnohodnotnému církevnímu a farnímu životu v Uničově bránila papežská klatba za to, že bylo věrné protestantskému králi Jiřímu. To, že je vše na dobré cestě k jejímu zrušení, bylo dáno již zmíněným úspěšným oddělením Uničova od medlovské fary.“

Celkově lze shrnout, že politický příklon Uničova na stranu Jiřího z Poděbrad a Vladislava Jagellonského, vyhnání části německých obyvatel a konfiskace jejich majetku, jakož i klatba a interdikt proti stoupcům husitského krále zjevně nebyly událostmi, které by pronikavě a dlouhodobě změnily národnostní a náboženskou situaci ve městě. Po zřejmém ochromení katolické duchovní správy v důsledku interdiktu došlo po roce 1479 k její obnově ve všech obvyklých formách. V písemnostech olomoucké biskupské kurie z osmdesátých let 15. až z prvního decennia 16. století je uničovský kostel Nanebevzetí P. Marie uváděn jako farní a jeho správce jako plebán; výjimku představuje pouze zápis v soudních aktech z roku 1505, kde je uničovský kostel (k roku 1498) označen jako filiální k Medlovu. Rozhodně se však nezdá pravděpodobným, že by k podřízení Uničova Medlovu došlo právě v té době nebo nedlouho předtím ve zmatcích uherských válek. Spíše se zdá, že z ojedinelých zmínek o filiálním statusu uničovského kostela v roce 1505 (1498) a v dimembrační listině z roku 1510 vystupuje na povrch nějaká podstatně starší tradice, která už sice neměla příliš reálnou náplň, která však stále ovlivňovala postavení uničovských plebánů.

Zbývá si položit otázku, zda ke vzniku filiálního poměru Uničova vůči Medlovu nedošlo za husitské revoluce. Dříve se soudilo, že po získání Uničova Zikmundem Korybutem na jaře 1422 trvala husitská vláda ve městě jen krátkou dobu a že město asi již roku 1424 připadlo katolíkům.⁶² Důkladný rozbor dostupných pramenů, který nedávno pro-

Přesto byl tento interdikt na přímělu krále Vladislava II. zrušen papežským legátem, ostrihomským arcibiskupem a kardinálem Tomášem Bakóczem až 20. dubna 1515.“ Autoři tedy pomíjejí Bakóczem uvedenou absoluci, vystavenou papežským nunciem z popudu Matyáše Korvína již roku 1479 nebo krátce poté, a vyvozují z toho mylný závěr, že „plnohodnotný náboženský život“ ve městě mohl být obnoven až po roce 1515. Dále uvádějí, že proto olomoucká kapitula konfirmovala uničovské fundační a donační listiny až po roce 1515, což dokládají odkazem na erekční knihu olomoucké biskupské kurie v ZA Opava – pobočka Olomouc, fond ACO, kniha č. 146, fol. 62r–63r, 90v–91v. Tam opsané erekční listiny ovšem nepocházejí z doby po roce 1515, ale již z 26. července 1497 (fol. 62r–63r: oltář sv. Trojice a sv. Barbory, resp. oltář sv. Michala a všech svatých andělů) a z 15. května 1503 (fol. 90v–91v: oltář sv. Vavřince, sv. Štěpána a všech svatých mučedníků, resp. oltář sv. Valentina a sv. Šebestiána).

⁶² Víme, že město na podzim 1424 obléhal rakouský vévoda a moravský markrabě Albrecht V. společně s olomouckým biskupem Janem Železným – srov. TOMÁŠ BALETKA, *Albrecht V. Habsburský (1411–1439). Jeho vláda na Moravě a první pokus o „Podunajskou monarchii“*, in: *Vládcové v dějinách Moravy*, (ed.) JIŘÍ MITÁČEK,

vedl Bohdan Kaňák, však nasvědčuje tomu, že znovuzískání Uničova katolickou stranou proběhlo zřejmě až daleko později.⁶³ První bezpečnou zprávou o příslušnosti města k Albrechtově straně je až zmínka o dobytí tábořského Šternberka oddíly olomouckých a uničovských měšťanů v roce 1432. Podle barokního historika Tomáše Pešiny z Čechorodu mělo dojít ke znovudobytí Uničova Albrechtovými hejtmany v roce 1430, což by dle Bohdana Kaňáka mohlo znamenat, že dobytí Šternberka Prokopem Holým téhož roku bylo jakousi trestnou akcí za ztrátu Uničova.⁶⁴ Tuto Kaňákovu tezi podporuje ještě jedna skutečnost. Z druhé poloviny dvacátých let máme dochován rozsáhlý soubor korespondence olomoucké městské rady, kde častými příjemci listů byla ostatní katolická města (Litovel, Brno, Uherské Hradiště). Bylo by s podivem, že by se v tomto souboru nezachoval žádný list Uničovským, kdyby patřili na stejnou stranu jako olomoučtí měšťané.⁶⁵

Vše tedy nasvědčuje tomu, že husitská posádka mohla Uničov ovládat i osm až deset let, což by představovalo skutečně dlouhodobé přerušení katolické duchovní správy, které nelze srovnávat s interdiktem v poděbradské éře. Po přechodu Uničova na katolickou stranu a především po ukončení husitských válek bylo navíc potřeba opravit a znovu vysvětit kostel Nanebevzetí P. Marie, což se podařilo – stejně jako v Litovli – až roku 1444.⁶⁶ Je možné, že v době od přechodu Uničova na katolickou stranu někdy před rokem 1432 a vysvěcením uničovského kostela roku 1444 vykonávali duchovní správu ve městě medlovští faráři, kteří pak na základě toho získali nad nově vysvěceným uničovským kostelem postavení mateřského kostela? Pokud filiální poměr Uničova k Medlovu vznikl sekundárně v 15. století, představuje doba husitských válek a desetiletí po jejich ukončení asi nejhodnější období pro takto zásadní církevně-správní změnu.

Brno 2007, s. 83–98, zde s. 91, kde je ovšem uvedeno, že Albrecht pod dojmem zpráv o blížícím se husitském vojsku obléhání Uničova zanechal.

⁶³ Srovnej B. KAŇÁK, *Za války markrabat*, s. 84–86.

⁶⁴ Srovnej tamtéž, s. 86, kde uvedeny příslušné doklady.

⁶⁵ Srovnej ZA Opava – SOKA Olomouc, fond AM Olomouc, kniha č. 677 (vydána je dosud pouze část listů).

⁶⁶ B. KAŇÁK, *Za války markrabat*, s. 88, odkazuje na zápis v uničovské farní knize v ZA Opava – SOKA Olomouc, fond Farní úřad Uničov, knihy, Pamětní kniha farního kostela v Uničově, 1658–1767, bez inv. č., fol. 1v, kterou jsem neměl k dispozici.

Jenže existuje i argument proti této variantě. Ačkoliv sekundární pokles kostela na filiálu byl teoreticky možný, zdá se mi nepravděpodobné, že by takový vývoj nastal u významného zeměpanského města, kde přece muselo být v zájmu markraběte i olomouckého biskupa zajistit co nejvyšší a nejstabilnější duchovní správu. V Litovli pohusitská obnova farního kostela nakonec vyústila v jeho dimmembraci v roce 1448. Je možné, že by ve stejné době v Uničově proběhl přesně opačný proces a obnovení katolické církevní správy ve městě vedlo k degradaci místního kostela na filiálu sousední vsi?

Proto se nakonec přece jen domnívám, že Uničov – podobně jako Litovel – nejspíše stál ve filiálním poměru k Medlovu od samého počátku města v druhé dekádě 13. století, resp. již od doby vzniku předpokládané předlokační osady, tedy snad již na konci 12. století. Domnívám se, že toto řešení je nejpravděpodobnější, a to jak vzhledem k dikci dimmembrační listiny, tak s přihlédnutím k litovelskému případu. Pokud byl Medlov centrem tak rozsáhlého farního obvodu, že na jeho půdě vznikla trhová ves a posléze město Litovel (10–11 km jižně od Medlova), je nepravděpodobné, že by tento obvod nezahrnoval také území Uničova (5 km východně od Medlova). V době lokace právního města (pravděpodobně roku 1213) zde buď žádný kostel nestál, nebo nějaká filiála medlovské fary existovala již v předpokládané předlokační osadě předcházející vzniku Uničova, kterou se však zatím nepodařilo archeologicky doložit.⁶⁷ Pokud se zmínky o plebánovi Viktorovi *de Nova Civitate* z roku 1226 a snad i 1250 skutečně vztahují k Uničovu, musely by se vázat k zatím jen tušenému předchůdci dnešního

⁶⁷ K problematice tušené předlokační osady a jejímu možnému umístění do prostoru, kde dálková komunikace spojující Čechy s Opavskem křížila řeku Oskavu (tedy severně od dnešního jádra Uničova), srov. PAVEL ŠLÉZAR, *Období raného středověku (30. léta 16. století – 1213)*, in: *Uničov*, (red.) K. KONEČNÝ, s. 45–51, zde s. 50. Šlězár ovšem upozorňuje, že se asi „jednalo spíše o menší zemědělskou osadu, bez trhového práva, které by jistě bylo zmíněno v nejstarší uničovské listině z roku 1223“. Pak je ovšem otázkou, zda by v osadě tohoto typu byl kostel. – Poznání souvislosti lokace města Uničova významně posunul MARTIN WIHODA, „*Civibus nostris libertatem damus.*“ *Dlouhé počátky městského zřízení na Moravě*, in: *Středověká města na Moravě a v sousedních zemích*, (edd.) PETER FUTÁK – MIROSLAV PLAČEK – MAREK VAŘEKA, Hodonín – Ostrava 2009, s. 161–173, zde s. 162 a 165–166; srov. také MARTIN WIHODA, *Vladislav Jindřich*, Brno 2007, s. 246–249. Z Wihodovy interpretace vycházejí JINDŘICH SCHULZ – JAN ŠTĚPÁN – PAVEL ŠLÉZAR, *Počátky města (1213–1375)*, in: *Uničov*, (red.) K. KONEČNÝ, s. 53–74.

kostela Nanebevzetí P. Marie, jehož stavba započala zřejmě v devadesátých letech 13. století. Spíše se však domnívám, že postavení farního filiálního kostela s vlastním plebánem získala v průběhu let až tato impozantní sakrální stavba, jak nás pak o tom informují písemné prameny z konce 14. století.

4. Závěrečné shrnutí

Přestože zejména v případě Uničova zůstávají četné otazníky, lze podle mne shrnout, že litovelský i uničovský případ představují zajímavý doklad procesů emancipace městských filiálních kostelů, které obvykle brzy získaly podíl na vykonávání *curae animarum*, posléze často i status farního kostela s vlastním farním obvodem (Litovel) a mnohdy dokonce i plebána s vlastním beneficiem (Uničov), přesto však byly nadále podřízeny mateřskému kostelu, jehož plebán si vůči filiálám činil různé nároky především asi hospodářského charakteru. Litovel i Uničov však každopádně potvrzují to, co zjistil Wilhelm Janssen v Severním Porýní: pojmy farní a filiální kostel rozhodně nepředstavují antonyma, jedna svatyně mohla být po dlouhou dobu současně farním i filiálním kostelem. Tato zjištění bude nutné v české historiografii vzít v úvahu a nově promyslet pramenné zmínky vztahující se ke dvojicím mateřských a filiálních kostelů, kde historikové často násilně ztotožňují veškeré zmínky v pramenech o faře a faráři s mateřským kostelem, přestože se tyto zmínky mohou vztahovat k filiálnímu kostelu, který již mohl mít status farního kostela.

PŘÍLOHA Č. 1

1448 prosince 16., Olomouc

Olomoucký biskup Pavel [z Miličína] provádí na základě inserované supliky kněze Jiřího z Litovle a litovelské městské rady ze 13. září 1448 dimmembraci městského farního kostela ze svazku mateřského farního kostela v Medlově a povyšuje jej na samostatný mateřský farní kostel. Potvrzuje stručně registované listiny o novém dotování litovelského městského kostela a inseruje konsensní listiny držitelék patronátu medlovského kostela, abatyše a konventu kláštera cisterciacek na Starém Brně, ze 6. srpna 1448, resp. medlovského faráře Vojtěcha ze 17. srpna 1448.

Originál se nedochoval. Soudobý, na mnoha místech chybný opis je dochován v kodelu, svázaném zřejmě v 19. století a obsahujícím listinný materiál k dějinám olomouckého biskupství a kapituly ve 13.–16. století v opisech z 15.–17. století, který je uložen v MZA Brno, fond G 10 – Sběrka rukopisů, inv. č. 734, fol. 18r–20r (B). Inserovaná konsensní listina abatyše a konventu na Starém Brně ze 6. srpna 1448 je dochována v originálu v ZA Opava – SOkA Olomouc, fond AM Litovel, listina č. 27 (A1); konsensní listina faráře Vojtěcha z Medlova ze 17. srpna 1448 je dochována v originálu tamtéž, listina č. 28 (A2).

Edice listiny následuje dochování B, přičemž různročení v A1 a A2 jsou vyznačena v aparátu. V oněch pasážích textu B, kde nebylo možné srovnání s originálem (byť jen inserovaných písemností), jsou jednoznačně gramatické chyby, jakož i chybně pochoopená nebo chybějící slova opravena, resp. doplněna v emendacích editora.

In nomine sancte et individue Trinitatis feliciter amen. Paulus, Dei et apostolice sedis gracia episcopus Olomucensis, ad perpetuam rei memoriam. Ex superni dispensacione consilii in pastoralis partem sollicitudinis evocati circa universorum, quorum nobis desuper commissa cura est fidelium, profectus et commoda, sicuti ex debito pastoralis nobis incumbit officii, studiis intendimus assiduis eorumque statum, prout negociorum exposcunt circumstancie, in melius dirigere satagimus, votis illis graciosum acclinantes auditum, per que frequentioris ardore devocionis complectitur altissimus ac salutis eorundem propagacio amputatis distractionum obstaculis liberius suscipiat incrementum. Sane pro parte discreti domini Georgii de Lutouia, nostri Olomucensis diocesis presbyteri, altariste altaris sancti pontificis

Wolffgangi in ecclesia parrochiali sancti Iacobi in Brunna dicte nostre diocesis, ac sagacium iudicis et scabinorum tociusque communitatis Lutowiensis devotorum dilectorum per circumspectum virum magistrum Daud, procuratorem consistorii curie nostre episcopalis Olomucensis causarum generalem ac ipsorum ad subscripta legitimum negotiorum gestorem, de cuius procuracionis sufficienter ad infrascripta mandato apud acta dicti consistorii curie nostre ad plenum constabat, et eorum nominibus ac vice certas patentes litteras in pargameno scriptas, unam alius maiorem videlicet fundacionis et dotacionis nove pro ecclesia sancti Marci Ewangeliste in dictam¹ Lutouie nostre diocesis, olim filiale² ecclesie Medlensis, sed iam ab eadem dimembranda, sigilis duobus, uno minori de cera nigra et alio maiori de cera alba communi temperata, cere communi simplici impressis, in quorum primi nigri medio ymago leonis quasi gradientis pede sinistro anteposito, circum caput diadema et circa scapulas alas habentis extensas, cauda inter pedes posteriores reflexa et in ipsius circumferenciis textus „S(igillum) Georgii de Lutouia“ quasi rosulis intermixtus; in alterius vero albi medio clipeus, in cuius clipei parte dextra effigies quasi carponis et in sinistra sicut lucei cum litteris istis in margine, scilicet „advocati et civium de Lutowia“, sculpta cernebant;³ item alias sex litteras minores super decem marcis grossorum census annui per ipsum dominum Georgium, ut asserebatur, pro dicta ecclesia sancti Marci in Lutouia dispositis, primam super duabus marcis de molendino Puschmûl et molendino inter opidi Lutowiensis sepedicti muros, alteram super tribus marcis grossorum de molendino Knawsmûl in preurbio Lutowiensi, terciam super una marca de molendino dicti preurbii circa pontem, per medium in Michaelis et Georgii sanctorum festis persolvendis, quartam super una marca de domo aciali Pauli Slach, inter domos Guldewanko et Rümpler sita, et de uno quartali agrorum in Schwartzpach, quintam super una marca de domo Iohannis Kokot inter Michkonis rotificis et Cunczonis domos et super maccello singulis videlicet quatuor temporibus per unum fertonem danda, sextam illarum litterarum super marcis duabus de domo Matusskonis in circulo Lutowiensi, inter Georgii carnificis et Iohannis Vklik domos sitam,⁴ ac orto Nowosad in acie

¹ *recte:* in dicta civitate

² *recte:* filiali seu filia

³ *recte:* cernebantur

⁴ *recte:* sita

divisim persolvendis, singulis videlicet quatuor temporibus marcam mediam; necnon et septimam litteram magnam super septem marcis census, que per memoratos cives et incolas Lutowienses dicebantur deputate, primum videlicet in villa Chorzelicz super tribus laneis, puta laneo Hornyk, laneo Holubowa et laneo Martin Jarossii laicorum, quolibet ipsorum decem et octo grossos pro termino s(ancti) Georgii et totidem beati Wentzeslai, item in villa Weska de ortis Brtnarz viginti sex grossos, Pecha piscatoris tredecim grossos, Iacub tredecim grossos, Ian Rataguow XIII grossos, Wach Krotzel XIII grossos, Braw pastorum tredecim grossos pro termino sancti Wentzeslai dumtaxat, ibidem eiam de curia hospitalis una sexagena⁵ in Georgii et totidem in Wentzeslai sanctorum festis, item de pretorio Lutowiensis opidi duas marcas, quousque ad alia bona census ille duarum marcarum non fuerit traductus, per medium in Georgii, per medium in Wentzeslai sanctorum festivitatibus persolvendis, necnon et super vasatura cervisie puta unius urne de qualibet braxatura braxive pociorum⁶ tam ab hominibus Bohemici tamquam Theotunici ydeomatum incolis ibidem braxantibus danda, qualibet iam descriptarum septem litterarum sigillo unico, videlicet ipsorum advocati et civium Lutowiensium de cera alba communi temperata cere albe simplici impressa et superius descripto; insuper et alias consensuum super dimembratione ecclesie s(ancti) Marci Ewangeliste in Lutowia memorate, unam videlicet venerabilis domine Elene abbatisse tociusque conventus Aule S(ancte) Marie in Antiqua Brunna, ad quos iuspatronatus et presentandi Medlensis ecclesie, cui ecclesie⁷ s(ancti) Marci memorata filiatione hactenus suberat, dinoscitur pertinere, similiter sigillis duobus, primo in ordine maiori oblongo de cera viridi et alio minori rotundo de cera nigra cera alba communi custoditis, in quorum primo cimboria per totam eius longitudinem extensa et tricamerata, intra quorum partem superiorem ymago virginis gloriose sedentis et puerum in dextera baiulantis et intra partem mediam arcuatam, aliis ampliolem figura abbatisse vel sanctimonialis stantis et baculum pastorem in sinistra habentis, sed intra partem inferiorem effigies regine flectentis et structuram templi quasi offerendo gestantis ac in circumferenciis a sinistra et dextera partibus suis textus in hunc

⁵ *recte*: unam sexagenam

⁶ *recte*: pocioris *nebo* cervisie sive braxive pociorum, *jak přichází níže*.

⁷ *recte*: ecclesia

modum „Sigillum Elene abbatisse Aule Beate Marie in Antiqua Brunna“ punctis distinctus; in alterius vero nigri medio ymago Virginis Marie sedentis et puerum in sinu tenentis sub cimboriis parvis in parte superiori sigilli et super pulvinari in parte inferiori, sub quibus cimboriis quasi a falangula seu a partica velum dependens litteris textualibus et floribus quasi artificio picture variatum, in extremitatibus sinistre et dextre parcium textuales litteras habentes,⁸ scilicet „Conventus monasterii Aule Sancte Marie“, sculpta apparebant; aliam vero discreti domini Alberti, in Medla protunc plebani, per quam⁹ et antecessores suos dicta sancti Marci ecclesia veluti filia Medlensis sue ecclesie subiecta regi consuevit et legitime gubernari, signeto unico parvo octo angulis habenti de cera nigra cere communi impressa, in quo figura lillii, supra quam due stellule sine textu aliquo sculpta cernebantur, in presulis pargameni dependentibus sigillatas, salvas, sanas, integras, non viciatas, non cancellatas, non abrasas nec abolitas nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vicio et suspicione carentes nobis oblatas lateque narratam fati seriem recepimus, hiis insuper, que per oblivionem asserebantur in litteris ommissa, notantur verbotenus adiectus,¹⁰ |¹¹ quod quatuor marce in aniversariis, de quibus in sepedicta fundacionis littera mencio, distribuende sint de numero illarum decem marcarum per dominum Georgium, ut premittitur, dispositorum,¹² quodque de distribuendis in aniversariis quibus ibidem¹³ pecuniis pro rectore scole grossi quatuor et pro campanatore grossi tres cedere debeant et assignari, cum petitione post longam rei, ut premittitur, narrationem, in dicta fundacionis et dotacionis nove littere¹⁴ plene contentam, cuiusquidem prime littere puta fundacionis et erectionis nove tenor erat per omnia talis:

Reverendissimo in Christo patri et domino domino Paulo, divina providencia episcopo Olomucensi, domino et patri nostro gracioso, Georgius de Lutowia presbyter, altaris altararis s(ancti) Wolffgangi in ecclesia s(ancti) Iacobi in Brunna, et magister civium, consules et tota

⁸ *recte*: habens

⁹ *recte*: quem

¹⁰ *recte*: adiectis

¹¹ *fol. 18v*

¹² *recte*: dispositarum

¹³ *recte*: quibuslibet

¹⁴ *recte*: littera

communitas in Lutowia oraciones devotas et cum debita reverencia paratam famulandi voluntatem. Quia omnium bonorum largitor Deus homini mortali iuxta sue gracie affluentiam providit de terrenarum aminiculo facultatum, ut in hac peregrinacionis semita salubrius gradiens et sibi obsistentibus refellere et compendiosius ad veram beatitudinem, quo sancta ducit intencio, valeat provenire, hinc est, quod nobis Georgio et magistri¹⁵ civium totique communitati opidi in Luthowia supra nominati,¹⁶ pensantibus rite et racionabiliter singulos actus salutare, qui ad laudem Dei veneracionemque sanctorum ipsius pro expinacoe scelerum et redempcione geruntur animarum, occurrunt plus respectuum et salutare ob divini cultus augmentum aliquod beneficium ecclesiasticum dotandum et fundandum et presertim de bonis temporalibus nobis a Deo collatis, ut in districti iudicis examine levior sit de eis ratio reddenda, et pro terrenis eterna valeamus mercari. Verum cum in dicto nostro opido Luthowie a longissimis retroactis temporibus ecclesia parrochialis sit fundata, dotata et sub titulo sancti Marci Ewangeliste dedicata et consecrata, quia tamen minus dotis pro sui¹⁷ sustentacione habuerit, iugo filiacionis ecclesie sanctorum Petri et Pauli apostolorum in Medla tanquam ecclesie matri, sue matri, fuerit subiecta, propter quem defectum sustentacionis specialem seu proprium non poterat habere plebanum, sed per plebanum ecclesie matri gubernabatur et regebatur temporis¹⁸ paccatis, et ubi pluralitas presbyterorum poterat haberi. Nunc autem, proch dolor, in clerum persecucione tyrannica quasi per totum marchionatum Moraviae a pluribus annis desevente et dietim vergente in deterius clerus multum fuit diminutus et est, ob quod ex sacerdotum et cleri defectu manifeste cultum divinum in eodem tepescere constitit et immorari. Nos igitur et magister civium, consules et tota communitas opidi Luthowie sepedicti viam aperciorem comodiosioreque, prout nobis apparebat, aggredi volentes et iuxta posse nostrum premissis subvenire deliberandum statuimus, quapropter ad ipsos, quorum intererat, iuxta iurisperitorum consilia preces exposuimus instantivas et mediante discretorum virorum super dimmembracione ecclesie s(ancti) Marci et

¹⁵ *recte:* magistro

¹⁶ *recte:* nominatis

¹⁷ *recte:* sua

¹⁸ *recte:* temporibus

matrice sua,¹⁹ videlicet ecclesie in Medla, deprecationem, postulacionem et exigenciam porreximus et obtinuimus que graciose et favorose nostrum intentum, prout littere desuper confecte lucidius declarare videntur. Sed ne eandem ecclesiam sancti Marci a sua matre dimembratam aut ministrum eius presentem aut futurum egere contingat, eidem ecclesie parrochie nostre sancti Marci Ewangeliste iam memorate, ubi viva hostia, Christus Deus et homo tali substantia propria cotidie pro salute fidelium vivorum et defunctorum, prout ad dexteram Patris in celestibus assistet, ymolatur, pro dote ipsius ecclesie seu eius ministro et rectore vel plebano nostro presenti et futuro et pro ipsius congrua sustentacione decem et septem marcas grossorum annuum cersum²⁰ et perpetuum, decem videlicet ex mei Georgii, alias autem septem marcas ex nostri magistri civium, consulum et iuratorum ac totius communitatis Luthowiensis disposicione, nec non unam urnam non simpliciorum sed pociorum cervisie sive braxive et hoc de qualibet braxatura ab omnibus et singulis nostris et nostri opidi incolis videlicet Bohemis et Theotunicis et braxatoriis omnibus et futuris, illo iure et consuetudine, qua antiquitus a solis Bohemis dabatur, non obstante, similiter perpetuis temporibus, prout in privilegiis desuper confectis laciis est expressum, que pro vitanda prolixitate hic inseri ommittimus, dedimus, damus, donamus, deputavimus, deputamus et assignamus tollendas, utifruendas, percipiendas per plebanum presentem et ipsius successores, futuros plebanos ecclesie sepe tacte, talibus sub condicionibus, quod plebanus sive dicte ecclesie rector circa ecclesiam premissam residenciam habeat corporalem, nisi cum eo legittime certis ex racionibus foret dispensatum. Item quod plebanus presens et ipsius successores debebunt et debent singulis quatuor temporibus sextis feriis decantare vigiliis novem lectionum cum laudibus et ad easdem vigiliis decantandas vitricus ecclesie exponat omnes candelas incensas de czecha dominorum civium. Quibus vigiliis intererit plebanus cum suis capellanis omnibus et altaristis eciam vocato ad hoc crucifero de preurbio dicte civitatis, qui quidem sacerdotes in premissis vigiliis cum scolaribus alternatim cantando ipsos complebunt psalmos et antiphonas, sacerdotes vero lectiones legant, clerici responsoria cantent et duo sacerdotes singulos versus novem responsorium.

¹⁹ *recte:* et matricis sue

²⁰ *recte:* censum

Laudibus peractis exequias cum solemnitate tenebuntur adimplere concludendo cum salve regina et infra solemnia vigiliarum campanator tres pulsus solemnes faciat cum omnibus campanis more et consuetudine exequiarum et aniversariorum. Item vitricus ecclesie debet et habebit exigere, tollere et recipere censum quatuor marcarum census annui proscriptum in et super domibus et hereditatibus discretorum virorum Pauli dicti Schlach, Matusskonis et Iohannis carnificis dicti Kokot iuxta tenorem litterarum super hiis confectarum, quas quidem quatuor marcas singulis annis in quatuor temporibus distribuet iuxta modum et formam infra descriptam: in primis cuilibet altariste et crucifero unum grossum; si quis vero ex altaristis aut cruciferis non interfuerit vigiliis, extunc grossus, qui sibi debebatur, distribuatur inter pauperes scolares; item plebano quinque grossos cum suis capellanis. In crastino plebanus dicte ²¹ ecclesie sancti Marci celebrabit missam defunctorum per se, quam scolares cantabunt, continuando eandem totaliter usque ad requiescant in pace. Item predicator Theotunicorum faciet exhortacionem pro omnibus benefactoribus exprimendo singulos ex nomine. Infra vero ipsam missam omnes capellani et altariste cum ipso crucifero legant missas defunctorum tres, continuando altera et tertia die, quibus ipse vitricus dabit per tres grossos. Plebanus vero cum suis capellanis suppleat alias quindecim missas, sive quotcumque resultabunt, pro quibus singulis vitricus dabit ipsi plebano et suis capellanis per unum grossum. Item unus grossus distribuatur inter pauperes scolares. Item plebano sedecim grossos pro officio. Que omnia et singula durabunt et durare debent perpetuis temporibus. Item plebanus pro nunc aut in futuro existens erit astrictus ad duos vicarios tenendos, qui deserviant dicte ecclesie sancti Marci Ewangeliste. Si vero ipse plebanus presens aut futurus duos vicarios sine dolo et fraude habere non possit et super eo exorta inter plebanum et parrochianos fuerit disceptacio, per reverendissimum in Christo patrem et dominum loci ordinarium aut ipsius vicarium in spiritualibus et officialem volumus de simplici et plebano sine strepitu et figuram²² iudicii fore declarandum et eidem declaracioni partes debent parere. Et quicquid inter partes utrasque fuerit declaratum, habent stare contenti. Nec nos parrochiani racione tali aut quavis alia ei

²¹ fol. 19r

²² recte: figura

plebano proventus suos auctoritate propria possumus aut debemus arrestare. Item si contingat dyabolo suggerente aut aliquo alio sinistro infortunio ipsum censum videlicet decem et septem marcarum in aliqua sui parte vel in toto diminui aut, quod Deus avertat, deperire, extunc ipse rector sive plebanus presens et futurus ad onera superius et inferius descripta adimplenda non sint astricti, sed tamen iuxta suum posse providebit, quod populus parrochiani²³ in administratione sacramentorum non sint neglecti. Item plebanus sive rector ecclesie sepedicte singulis diebus missam mane de Beata Virgine cum summa missa et omni die vespertas diei occurretis²⁴ decantare tenebitur et tenebit. Item rector, qui pro tempore fuerit, debet esse sufficiens ad cantandam singulis diebus missam Beate Virginis Marie et succentor summam missam cum vesperis et iuvenes sive scolares in scholis informare. Ad que omnia et singula ipse succentor erit benivolus et obediens ipsi plebano; plebanus vero, qui nunc est aut in futurum erit, succentori dabit expensas in tabula sua, aut cum cappellanis suis resideat in prandio et in cena. Si autem contingat succentorem esse tardum aut ignarum vel insufficientem ad premissa, extunc ipse plebanus debet hoc deferre ad illum vel ad alios, quibus interest vel intererit, ut provideant de satis idoneo et habili et sufficienti ad premissa. Cum vero contingat partes, scilicet plebanum aut provisorem aut succentorem in pretactis disceptare sive discordare, hoc tenebuntur ad dominum diocesanum aut suum vicarium in spiritualibus et officialem deferre, qui auditis partibus compositione amicabili, ut superius preexprimitur, concordabit, cui partes prescripte in hoc erunt et debent esse obediens. Item plebanus erit et debet esse obligatus singulis diebus et perpetuis temporibus dare prebendam de sua mensa mane et vespere et cum prebenda unam mensuram cervisie ad scholas hiis, qui decantant missam de domina cum vesperis. Item quocumque die contingit funus in ecclesia, omittere missam de domina, loco cuius cantabitur missa defunctorum. Ius vero patronatus et collacio eiusdem ecclesie quociens et quovismodo eandem contigerit vacare taliter ordinatum est, ut magister civium et iurati dicti opidi Luthowie, qui pro tempore fuerint, eandem vacantiam ad venerabilem virginem dominam abbatissam Claustri Regine in Antiqua Brunna reverenter deferre debebunt,

²³ *sic!*

²⁴ *recte:* occurrentis

et quem ipsa abbatissa nominaverit, eundem et nullum alium dicti civis reverendissimo in Christo patri episcopo Olomucensi aut eius vicario in spiritualibus ad ipsam ecclesiam instituendam presentare debebunt et tenebuntur. Igitur reverendissime in Christo pater et domine domine gratiose! Cum ea, qua decet, reverencia supplicamus, quatenus nostram hanc puram, nudam ac simplicem voluntatem et dispositionem favore benigno prosequendo supradictam ecclesiam Luthowiensem sancti Marci ab ecclesia Medlensi, matrice eius, de consensu omnium et singulorum, quorum interest, accedete²⁵ dimembrare, sicque, ut prefertur, iugo filiacionis exutam iam privilegiis et libertatibus matris perpetue facere gaudere ac ipsam in ecclesiam matricem de novo erigere eiusque, ut premittitur, dotacionem, fundacionem et limitationem in singulis clausulis, punctis, articulis condependentibus et connexis ratificare, confirmare et auctorizare dictumque censum decem et septem marcarum eidem pro dote assignare, emolimentis, utilitatibus et obvencionibus universis eidem ecclesie in Luthovia prius et ab antiqua consuetudine condonatis et apropiatis semper salvis, sic ut ecclesiastice subiaceat libertati, incorporare et inviscerare graciosius ex pastoralis officio dignetur²⁶ gratiam nobis in eo facientes specialem. Verum, reverendissime pater, benefactores beneficiorum et fundatores eorum preferendi sunt aliis prerogativa speciali, eidem vestre Reverencie paternitati attentius preces porrigimus, dignemini ipsum dominum Georgium nostrum omnium de consensu ad prefatam ecclesiam confirmare et investire sibi tradere curam animarum et regimen in spiritualibus et temporalibus iuxta vestre reverendissime paternitatis officium pastorale. In cuius rei fidem et testimonium ac perpetuum robur et firmitatem sigilla nostra presentibus sunt appensa de nostra omnium certa sciencia, voluntate et mandato. Datum et actum Luthowie die tredecima mensis Septembris anno Domini M^o quadringentesimo octavo.²⁷

Tenores vero aliarum literarum septem puta sex minorum super decem marcas census sub condicione et clausula reempcionis et septime magne super septem marcas ac vasatura cervisie, quarum intencio superius descripta est, propter earum prolixitatem hic inseri omissi sunt.

²⁵ *recte*: accedente

²⁶ *recte*: dignemini

²⁷ *recte*: quadragesimo octavo

Tenor itaque consensus littere prime sequitur in hunc modum: Reverendissimo in Christo patri et domino domino Paulo, Dei et apostolice sedis gracia episcopo Olomucensi nobis gracioso, Helena miseracione²⁸ divina abbatissa, Kachna²⁹ priorissa, Katherina³⁰ priorissa³¹ totusque conventus Aule Regie³² prope Brunnam Cisterciensis ordinis Olomucensis diocesis oraciones humiles pariter pariter³³ et devotas. Ad vestre reverendissime paternitatis noticiam didicimus³⁴ per presentes, quod cum pridem |³⁵ parte³⁶ providorum virorum magistri civium et consulum, iuratorum necnon universitatis parrochianorum ecclesie parrochialis sancti Marci Ewangeliste in Luthowia,³⁷ que actenus³⁸ veluti filia matri ecclesie in Medlaw coniuncta per plebanum dicte in Medlaw ecclesie gubernari consuevit,³⁹ nobis tanquam⁴⁰ veris et legitimis patronis, et ad quos⁴¹ iuspatronatus eiusdem ecclesie in Medlaw racione dicti nostri monasterii legitime noscitur pertinere, fuisset cum instancia non modica supplicatum, quatenus ad dimembracionem⁴² dictarum ecclesiarum, et ut prefata sancti Marci in Luthowia⁴³ ecclesia, cui ut iidem proposuere sufficienter ad hoc providissent, proprio amplius gaudeat plebano, consentire dignaremur graciose. Nos itaque abbatissa et conventus predicti predictorum parrochianorum necnon et aliorum intercedencium petitionibus inclinati ad dimembracionem⁴⁴ et divisionem dictarum ecclesiarum modo premissa duximus favorabiliter annuendum et consenciendum et presentibus consentimus,

28 A1: permissione

29 A1: Echna

30 A1: Katerina

31 A1: suppriorissa

32 A1: Regine

33 A1: *chybí*

34 A1: deducimus

35 *Fol. 19v.*

36 A1: pro parte

37 A1: Luthouia

38 A1: hactenus

39 A1: consuevit

40 A1: tamquam

41 A1: quas

42 A1: dimmembracionem

43 A1: Luthouia

44 A1: dimmembracionem

itaque⁴⁵ videlicet, quocienscumque⁴⁶ et quovismodo dictam ecclesiam in Luthowia⁴⁷ vacare⁴⁸ contigerit, magister civium et iurati dicte civitatis Luthowiensis,⁴⁹ qui pro tempore fuerint, id ad nos seu abbatisam pro tempore monasterii nostri reverenter deferre debebunt, et quem tunc ipsa abbatisa nominaverit, eundem et non alium dicti civis reverendo in Christo patri episcopo Olomucensi aut eius vicario ad ipsam ecclesiam instituendum presentare debebunt et tenebuntur primevo denique iurepatronatus ad ipsam ecclesiam matricem supradictam in sua firmitate nobis salvo permanente. Datum nostro in monasterio predicto anno Domini millesimo quadringentesimo octavo⁵⁰ die sancti Sixti, que fuit sexta dies Augusti, sigillis nostris videlicet abbatisse et conventus predictorum presentibus in fidem premissorum subappensis.

Et tenore⁵¹ alterius littere consensus sequitur in hec verba: Reverendissimo in Christo patri et domino domino Paulo, Dei et apostolice sedis gracia episcopo Olomucensi, domino suo gracioso, Albertus, plebanus ecclesie parochialis in Medlaw Olomucensis dyocesis, oraciones humilimas in Christo devotas! Cum debita reverencia ad vestre reverendissime paternitatis noticiam presentibus deduco, quod cum pridem pro parte providorum virorum magistri civium, consulum et iuratorum ac tocius comunitatis⁵² Luthowie comunitatem⁵³ parrochianorum ecclesie sancti Marci Evangeliste ibidem, que usque huc sub iugo matris veluti filia ecclesie parochiali in Medlaw coniuncta⁵⁴ existat et per plebanum ipsius regi in spiritualibus et gubernari consuevit, mihi⁵⁵ tanquam⁵⁶ vero et legitimo et⁵⁷ confirmato plebano, ad quem de iure cura

45 *A1*: ita

46 *A1*: quod quocienscumque

47 *A1*: Luthouia

48 *A1*: vaccare

49 *A1*: Luthouiensis

50 *A1*: quadragesimo octavo

51 *recte*: tenor

52 *A2*: civitatis

53 *A2*: communitatem; *recte*: communitatis

54 *A2*: coniuncta

55 *A2*: michi

56 *A2*: tamquam

57 *A2*: *chybí*

animarum eiusdem ecclesie pertinere dinoscitur, fuisse⁵⁸ cum instancia non modica supplicatum, quatenus ad dimembracionem⁵⁹ dictarum ecclesiarum, et ut prefata ecclesia sancti Marci Ewangeliste in Luthowia proprio amplius gaudeat plebano, cui iidem proposuere sufficienter ad hoc providissent, velim consentire benigne et favorose. Ego vero prehabito iurisperitorum consilio ex certis causis animum meum moventibus principaliter et signanter⁶⁰ propter defectum sacerdotum et cleri, qui, proch dolor, istis temporibus⁶¹ non possunt haberi, ex quorum defectu dicte ecclesie sancti Marci et ipsius parrochianis antecessores mei nec ego circa divina et⁶² in obsequiis iuxta dispositionem primevam valuius sufficere, quorum respectu diversa inter ipsos parrochianos, me et antecessores meos lis, disceptacio et discrepacio suborta est, quod vestram reverendissimam paternitatem et officiales vestros minime latet. Hiis sic, ut premittitur, pensatis predictorum parrochianorum necnon et aliorum intercedencium petitionibus ad dimembracionem et divisionem dictarum ecclesiarum modo premissa duxi favorabiliter annuendum et consenciendum et presentibus annuo et consencio. Ne tamen videatur filia⁶³ una cum suis parrochianis ausu⁶⁴ temerario seu proprie voluntatis spreto iugo servitutis ingrante a matrice sua discedere,⁶⁵ preacti cives et parrochiani omnes et singuli dicte ecclesie sancti Marci Ewangeliste civitatis Luthowiensis⁶⁶ unam marcam annui census perpetui decreverunt pro ipso plebano ecclesie matrici⁶⁷ in Medlaw presenti et futuris suis successoribus pro recompensa servicii ipsius filie alias exhibiti dandam et assignandam⁶⁸ dari et assignari⁶⁹ perpetuis temporibus, prout in littera eadem marce⁷⁰ annui census per ipsos desuper confecta clarius intuenti patebit. Datum in Noua Ciuitate alias Vniczow

58 A2: fuisset

59 A2: dimembracionem

60 A2: singnanter

61 A2: in temporibus

62 A2: *chybí*

63 A2: filiam

64 A2: auso

65 A2: recedere

66 A2: Luthowie

67 A2: matrice

68 A2: asingnandam

69 A2: asingnari

70 A2: marci

anno Domini M^o CCCC^o XLVIII,⁷¹ decima septima die mensis Augusti meo proprio pendenti sub⁷² sigillo.

Nos igitur Paulus, episcopus Olomucensis supradictus, cultum predictum, quem invidius humani generis inimicus acrioribus iam invehens contra quietos fidelium animos insidiis perturbare ymmo diminuere nititur, intensius vigere desiderii affectantes dictorumque devotorum nostrorum dilectorum fidei et devocionis integritate, quam hactenus nobiscum inter tot insultus inconcussam erga sanctam matrem universalem ecclesiam gessere, huiuscemodique supplicacionibus utpote rationabilibus inclinati, et postquam per venerabilem et egregium dominum Bohussium de Zwola, decretorum doctorem, canonicum Olomucensem, vicarium in spiritualibus et curie episcopalis nostre Olomucensis officialem, devotum sincere nobis dilectum, qui, uti cognovimus, super singulis premissis litteris oblatis et expositis visis et auditis ex speciali commissione nostra se informare sathagens proclamationes et cridam super prenotatis inquisitionesque de redditibus et dispositione antedictis per idoneas ad hoc personas in loco beneficii fieri procuravit, prout etiam execucioni mature fuerant demandate, quia propositis memoratis veritas suffragetur, edocti fuimus, singulis etiam, que pensanda erant merito et ad progressum dimembracionis, divisionis, rescisionis illius ecclesie sancti Marci in Luthowia ab ecclesia Medlensi ac ad fundacionem, dotacionem et erectionem eiusdem sancti Marci ecclesie novam, iudicio nostro videbantur sufficere extitatis, auctoritate nostra ordinaria, qua fungimur, ipsam ecclesiam sancti Marci in Luthowia nostre diocesis sepe memoratam ab ecclesia in Medlaw, cuius olim filialis et hactenus extitit, in nomine Domini Dei Omnipotentis dimembramus, dividimus et rescindimus ac iugo filiacionis exutam privilegiis et libertatibus matricis perpetuo in omnibus temporibus affuturis gaudere volumus, ipsam quoque eiusdem privilegiis et libertatibus matricis insignimus in ecclesiam parrochiam matricem exigentes, eius insuper dotacionem, fundacionem et limitacionem de novo, ut premittitur, factam in singulis eius condicionibus, clausulis, punctis, articulis condependentibus et connexis ratificamus, auctorisamus et approbamus, dicto etiam censu decem et septem |⁷³ marca-

⁷¹ A2: milésimo quadringentesimo quadragésimo octavo

⁷² A2: sub pendenti

⁷³ fol. 20r

rum, ut prefertur, in dotem eidem assignato, emolimentis, utilitatibus et obventionibus universis sepedicto⁷⁴ sancti Marci in Luthowia prius ab antiqua consuetudine condonatis et apropiatis semper salvis, sic ut ecclesiastice subiacet libertati, incorporamus et invisceramus, quodque per rectores eiusdem ecclesie sancti Marci Luthowiensis legitimos per censuram ecclesiasticam, quociens opus fuerit, exigere valeat et requiri. In cuius rei perpetuam firmitatem et robur ac testimonium iuge presentes nostras litteras sigilli nostri maioris appensione statuimus communiri. Datum et actum Olomuntz anno Domini millesimo quadringentesimo octavo,⁷⁵ die sedecima mensis Decembris.

⁷⁴ *recte:* sepedicte ecclesie

⁷⁵ *recte:* quadragésimo octavo

PŘÍLOHA Č. 2

1510 června 7., Olomouc

Olomoucký biskup Stanislav [Thurzo] provádí na prosbu abatyše a konventu kláštera cisterciáček na Starém Brně, Jiřího z Vlašimi na Úsově a městské rady v Uničově dimembraci uničovského městského farního kostela ze svazku mateřského farního kostela v Medlově a povyšuje jej na samostatný farní kostel. Inseruje konsensní listinu abatyše a konventu na Starém Brně z 12. března 1510, jakož i listiny Jiřího z Vlašimi na Úsově a uničovské městské rady o finančním vyrovnání obou kostelů.

Originál na pergamenu v ZA Opava – SOKA Olomouc, fond AM Uničov, listina č. 60 (A). – Soudobý opis s nadpisem Dimembratio ecclesie filialis in Vniczow ab ecclesia matre in Medla cum erectione et creatione parrochialis ecclesie in Vniczow je dochován ve speciálních registrech olomoucké biskupské kurie v ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupská konzistoř Olomouc, kniha č. 146, fol. 114r–115v (B). Inserovaná konsensní listina abatyše a konventu na Starém Brně z 12. března 1510 je dochována v originálu v ZA Opava – SOKA Olomouc, fond AM Uničov, listina č. 57 (A1). Inserovaná listina Jiřího z Vlašimi na Úsově z 23. dubna 1510 je v originálu dochována tamtéž, listina č. 58 (A2).

Edice listiny následuje dochování A, přičemž poměrně vzácné grafické odchylky v dochování B nejsou až na dvě výjimky v aparátu zohledněny. V případě inserovaných listin A1 a A2 jsou všechna různočtení v aparátu zohledněna, protože obě inserované listiny sloužily písaři listiny A jako předloha.

Stanislaus, Dei et apostolice sedis gracia ecclesie Olomucensis episcopus, universis et singulis presentes litteras inspecturis et auditoris salutem in eo, qui est omnium vera salus. Cum ecclesiarum et locorum earundem statum salubriter dirigendum / iuxta pastoralis officii nostri debitum merito extendentes intuitum, in his eis libenter assistimus, per que animarum occurritur periculis ac personarum comoditatibus providetur, quemadmodum ecclesiarum necessitas exigit, cause suadeant rationabiles / catholicique populi incrementum exposcat, quatenus earundem ecclesiarum status immutetur seu in melius reformetur, prout rerum, temporum et locorum conditionibus atque circumstantiis pensatis id noverimus in Domino salubriter expedire. Sane pro parte venerabilis / ac generose virginis Johanka de Bozkowicz, abbatisse, et

totius conventus Monasterii Regine Beatissime Virginis Marie in Antiqua Brunna ordinis Cisterciensis et generosi ac magnifici domini domini Georgii de Wlassymie et in Ausowie, tunc succamerarii marchionatus Morauię, necnon providorum virorum magistri civium totiusque consulatus Nove Civitatis alias Vniczow nobis fuit expositum, quod licet ecclesia sub titulo excellentissime Virginis Marie in dicta Noua Civitate alias Vniczow fundata et consecrata tanquam filialis ad ecclesiam parochialem¹ in villa Medla nostre Olomucensis diocesis dudum antehac pertinuerit, ut pertinet de presenti. Tamen quia secundum temporum varietatem rerum qualitates ac conditiones crebrius variantur seu mutantur, prefate ecclesie temporis processu ymo iam multis annorum intervallis, tam parochialis in Medla mater, quam etiam in Vniczow filialis, hoc est quelibet earum, per se proprium plebanum suum et pastorem animarum habuissent et habere consuevissent, quiquidem plebani et quilibet ipsorum huiusmodi sue ecclesie fructibus, redditibus, obventionibus et emolimentis pro honesta sustentatione sua et servitorum ecclesie sue ac pro congrua hospitalitate tenenda potuit ac valuit potestque et valet sufficere et esse contentus. Et si dictarum ecclesiarum fieret separatio seu dimembratio, cura animarum, regimen et administratio in spiritualibus et temporalibus apud ipsas ecclesias posset per rectores earum melius, liberius, vigilantius et diligentius exerceri et nullum per hoc ecclesie parochiali in Medla irrogaretur dispendium seu preiudicium, cum ipsa suis solitis et antiquis uteretur et gauderet proventibus atque emolimentis. Et propterea predictorum exponentium nomine quasdam litteras tres sive ternas videlicet in pergamento scriptas sigillisque eorundem, ut prima facie apparebat, appensis munitas, sanas et integras nobis presentatas recepimus, quarum tenores successive sequuntur de verbo ad verbum et sunt tales:

Johanka z Bozkowicz, abatyše, i všecek konvent Kláštera Královę Matky Buoží v Starem Brnie zákona cisterského biskupství olomuckeho vyznáváme tímto listem vuobec všem a zvlášče před duostojným v Boze otci a panem panem Stanislawem, biskupem olomuckym, i úřadem jeho, že jsme s dobrým rozmyslem a raddú přátel našich dobrých z hodný příčiny pro rozmnožení služby Boží k tomu jsme svolily a mocí listu tohoto svolujem, aby kostel Matky Božíe v Vniczowie, kterýž jest

¹ B: parochialem sancte se spatiem pro ca. 10 písmen

až dosavad byl spojený a dcera příslušic² k faře *medelske*, odlučena byla a fara o své byla svobodná a svého faráře měla zvláštního, poněvadž s toho muože býti. Protož žádáme a prosíme téhož nahoře psaného duostojného otce kněze biskupa jeho milosti, aby ráčil z moci úřadu svého ty fary rozlúčiti a rozvésti skrz dimembracii a to na věčné časy potvrděti, však tak, aby poddacímu našemu právu bylo bez škody a pohoršení, které sobě zachováváme, jakož od starodávna naše bylo, a také bez těch kostelův obtížení³ a újmy. Tomu na svědomí pro lepší jistotu pečet svú a konventskú k tomuto listu přivěsili sme. Dán v / *Starém Brnie* v Klášteře Královém ten úterý na svatého *Rziehorzie*, léta od narození Božího tisícího pětistého desátého počítajíc.

Já *Girziek z Wlassymie* a na *Ausowie*, podkomoříe margkrabstvie *morawskeho*, i s svými erby a potomky vyznávám tiemto listem přede všemi, ktož jej uzří a nebo čtúce slyšeti budú, že jest se stala dobrovolná smlúva mezi mnú a pány purgmistry a raddú města *Vniczowa* na budúci věčné časy o to, což se kostela Matky Buožie v *Vniczowie* a fary *medelske* dotýče, a to taková, jakož jest byl kostel Matky Božie v *Vniczowie* spojený a dcera k faře *medelske*, že již ten kostel má býti od tej fary *medelske* odjatej a sama v sobě fara svobodná, tak aby farář *vniczowsky* neměl nic činiti s farářem *medelskym* a *medelsky* farář též zase s *vniczowskym*. Item jakož jest bylo dáváno s rybníka *benkowskeho* každé spuštění dčber kapruov k faře *medelske* a *vniczowske*, že již ten dčber kapruov od tej fary *vniczowske* tiemto listem odjímám, aby již byl dáván faráři *medelskemu* na budúci věčné časy na památku rozdělení a rozvedení těch kosteluov neboli far. A také ta hřivna, která se z *Lythowle*⁴ dává od fary, má dávána býti faráři *medelskemu* na budúci časy. A také již fara *vniczowska* aby k jinému platu žádnému poddána nebyla ani žádnú daní obtížena k faře *medelske* na budúci věčné časy. Tomu na svědomí a zdržení já *Girziek* svrchupsaný svú jsem vlastní pečet k tomuto listu přivěsiti dal, jenž jest dán a psán na *Ausowie* na den svatého *Gyrzii*, léta páně tisícého pětistého desátého počítajíc.

My purgmistrie a raddy města *Vniczowa* nynějšíe i potom budúcie vyznávám tiemto listem přede všemi, ktož jej uzříe a nebo čtúce slyšeti budú, že se stala jest dobrovolná smlúva mezi urozeným panem

2 A1: příslušice

3 A1: obtížení

4 A2: Lithowle

a panem *Girzikem z Wlassymie* a na *Ausowie*, podkomořiem margkrabstvie *morawskeho* etc., a námi svrchupsanými purgmistřie na budící a věčné časy o to, což se kostela Matky Buožie v *Vniczowie* a fary *medelske* dotýče, a to taková, jakož jest byl kostel Matky Buožie v *Vniczowie* spojený a dcera k faře *medelske*, že již ten kostel má býti od tej fary *medelske* odjatej, a sama v sobě fara svobodná, tak aby farář *vniczowsky* neměl nic činiti s farářem *medelským* a *medelsky* farář též zase s *vniczowským*. Item jakož jest bylo dáváno z rybníka *benkowskeho* každé spuštění dčber kaprův k faře *medelske* a *vniczowske*, že již ten dčber kaprův od tej fary *vniczowske* tiemto listem oddáváme a púščemy, aby již byl dáván faráři *medelskemu* na budící věčné časy na památku rozdělení a rozvedení těch kostelův neboli far. A také ta hřivna, která se z *Lytowle* dává od fary, má dávana býti faráři *medelskemu* na budící časy. A také již fara *vniczowska* aby k jinému platu žádnému poddána nebyla ani žádnú daní obtiežena k faře *medelske* na budící časy. Tomu na svědomie a zdržení my svrchupsaní purgmistřie a raddy města *Vniczowa* svú jsme vlastnie městků pečť naším jistým vědomím dobrovolně k tomuto listu přivěsiti rozkázali, jenž jest dán a psán v *Vniczowie* na den svatého *Girzii*, létha pánie tisícieho pětistého desátého počítajice.

Post huiusmodi itaque expositionem et litterarum predictarum presentationem et receptionem nobis et per nos, ut premititur, factas fuit nobis pro parte supradictorum exponentium debita cum instantia et humiliter supplicatum, quatenus attentis et consideratis omnibus et singulis premissis ad separationem seu dimembrationem prenominatarum ecclesiarum consentire easque separare seu dimembrare necnon iuspatronatus huiusmodi duarum ecclesiarum abbatisse ac conventui monasterii antedicti, quod alias dudum habuisse et habere perhibentur⁵, reservare auctoritate nostra ordinaria dignaremur. Nos igitur Stanislaus, episcopus prefatus, de premissis diligentius, ut tenemur, inquirentes comperimus premissa omnia et singula, ut narrantur, veritate fulciri, idcirco ipsorum exponentium supplicationibus tanquam iustis et rationabilibus annuentes cupientesque saluti Christifidelium animarum consulere et maiori quieti ac comoditati ecclesiarum providere, supradictam ecclesiam filialem in *Vniczow* a dicta ecclesia parrochiali matre in *Medla* auctoritate nostra ordinaria tenere

⁵ B: dinoscitur

presentium separavimus, divisimus et dimembravimus et futuris temporibus dimembratas, separatas et divisas esse volumus, ipsam ecclesiam in Vniczow cum suo banno et districtu in parrochialem ecclesiam perpetuo erigentes, constituentes et deputantes, volentes et decernentes, ut dicta ecclesia parrochialis cimiterio, fonte baptismali, campanili et aliis iuribus et insigniis parrochialem ecclesiam demonstrantibus, quibus dudum et hactenus gaudebat, gaudeat et utatur, concedentes etiam universitati et incolis ac habitatoribus Nove Civitatis antedictae, ut apud eandem ecclesiam parrochialem hec premissa ac alia, quaecunque necessaria et solita edificanda fuerint, edificari facere possint et valeant. Reservamus insuper simili auctoritate iuspatronatus dictarum ecclesiarum parrochialium venerabili virgini abbatisse ac conventui Monasterii Regine in Antiqua Brunna sepedictum⁶ presentibus et futuris, prout eis prius compeciit, qui quotiens dicta nova parrochialis ecclesia de cetero per cessum aut decessum rectoris illius vacare contigerit, personam abilem et ydoneam nobis aut successori nostro episcopo Olomucensi ad eandem ecclesiam instituendam presentabunt, qui institutus et confirmatus in ipsa parrochiali ecclesia papalia, episcopalia, archidiaconalia et alia iura et onera eidem incumbentia, quibus ecclesie parrochiales sunt obnoxie, supportabit, sustinebit, subibit ac exolvit. Ut autem premissa omnia et singula per nos, ut premittitur, statuta, ordinata, indulta et decreta perpetuum firmitatis robur obtineant, nec super illis ulla dubietatis questio valeat suboriri, presentes litteras nostri pontificalis maioris sigilli iussimus et fecimus appensione communiti. Datum et actum Olomucz anno Domini millesimo quingentesimo decimo, die Veneris septima mensis Iunii.

⁶ *recte*: sepedicti

ZUSAMMENFASSUNG / SUMMARY

ROBERT ŠIMŮNEK, Die Stadtpfarrkirche im mittelalterlichen Böhmen als „sozialer Raum“ (S. 9–51)

„Sozialer Raum“ ist ein künstlicher Begriff, den das Mittelalter nicht kannte; als Arbeitskategorie lässt er sich unter zwei Aspekten wahrnehmen: 1) als sichtbar begrenzter Raum, wobei die Begrenzung in der Regel durch die Architektur (Kirche und Kirchbezirk, Areal eines Klosters, einer Burg oder einer Stadt, von Mauern umgeben) oder eventuell symbolisch erfolgt (durch „konventionelle Ausdrucksmittel“, d. h. verschiedene Mauern und Mäuerchen, Zäune, aber auch Gräben, Grenzsteine sowie ein ganzes Spektrum weiterer Zeichen, die den Verlauf einer Grenze signalisieren); 2) als in rechtlicher Hinsicht definierter (oder zumindest definierbarer) Raum.

Das Thema Kirche als einer der mittelalterlichen „sozialen Räume“ erstreckt sich vom Liturgiebetrieb, dem individuellen und kollektiven Gedächtnis über die Visualisierung sozialer Hierarchien und die Selbstpräsentation städtischer Gemeinden durch Prunkarchitektur bis hin zu Fragen bauhistorischer, kunstwissenschaftlicher, aber auch wirtschaftlicher (Finanzierung der Liturgie, der Bauarbeiten und der Innenausstattung) und sozialer Natur (Arbeitsmärkte für Künstler und Handwerker, Wanderung der Baumeister).

Der Beitrag, der an frühere Studien des Autors zur Frage der visuellen Medien in Sakralräumen und zur Rekonstruktion der „Sozialgeschichte“ der Kirche im Dominium des Adels anknüpft, konzentriert sich auf das Spektrum besonders der außerliturgischen Zusammenhänge, in denen die mittelalterliche Stadtkirche als „sozialer Raum“ wahrgenommen werden kann. Genauer abgehandelt wird die deklarative Rolle der Sakralarchitektur (im Verhältnis zur Stadtgemeinde und zu Einzelpersonen) und damit eng verbunden das Thema der Stadttürme, des Kirchenraums als Fokus der Memoria von Individuen, Korporationen (z. B. Zünften) und ganzen Gemeinden, sowie der Finanzierungsarten für Innenausstattung und Liturgiebetrieb. Eng damit verbunden sind Fragen nach den sozialen Netzwerken von

Stadtpfarrkirchen, nach der Kirche als Ort der Visualisierung gesellschaftlicher Hierarchien und zugleich als Fokus der örtlichen kollektiven Identitäten. Angedeutet wird außerdem der breitere Kontext (mit einem Ausblick in das 16. Jahrhundert), in dem die Stadtpfarrkirche zwingend gesehen werden muss: Prozessionen in der Stadt als Beispiel der sozialen Hierarchien par excellence mit der Kirche im Mittelpunkt; die Kirche als Tresor und Archiv und der umbaute Kirchenraum als Refugium; die städtische Schule und ihr Anteil an der Absicherung des Liturgiebetriebs in der Kirche; die „Armen auf den Kirchenstufen“ als gängige Szenerie aus dem Leben der mittelalterlichen Stadt; die Anlage einer Sakrallandschaft in der Umgebung der Städte.

ZDENĚK DRAGON – JAROSLAV PODLIŠKA, Archäologische Beiträge zu den Anfängen der Pfarrkirchen im Suburbium der Prager Burg (S. 53–77)

Die Unterburg (suburbium) der Prager Burg gehört zu den Lokalitäten, in denen die Transformation der Ansiedlung unterhalb der Burg in eine mittelalterliche Stadt sehr intensiv und kompliziert zugleich verlief. Der Prozess berührte selbstverständlich auch die Kirchenorganisation und die Sakralbauten. Die Entwicklung des mittelalterlichen Pfarreinetzes knüpfte an die Großpfarre an. Im Verlauf des 12. Jahrhunderts zerfiel diese allmählich und wurde durch ein neues System ersetzt: Es basierte auf einer größeren Zahl von Kirchen, die abhängig von der Siedlungsdichte und anderen Faktoren so verteilt wurden, dass ein leichter Zugang zur Seelsorge gewährleistet war. Als Antriebskräfte des genannten Prozesses agierten der sich formierende grundbesitzende Adel, kirchliche Institutionen und der Herrscher. Abgesehen von den Zeugnissen der schriftlichen Quellen lassen sich nur schwer Ausdrucksformen dieses Phänomens finden. Neben Belegen baulicher Natur in Gestalt der Kirchenbauten zählen auch bestimmte archäologische Funde zu diesen seltenen Quellen. Es handelt sich vor allem um Gräberfelder, deren Wandel gegen Ende des Frühmittelalters einen indirekten Beweis für die Knüpfung neuer Bindungen zwischen der mittelalterlichen Prager Bevölkerung und der neu entstehenden Kirchenverwaltung liefert. Als Schlüsselindikator des geschilderten Prozesses darf der Wandel in der topographischen Beziehung zwischen den Siedlungen und den letzten Ruheorten bezeichnet werden. Dieses

Geschehen lässt sich auch im Zentrum der Prager frühmittelalterlichen Siedlungsagglomeration auf beiden Ufern der Moldau vom 9. bis zum einsetzenden 13. Jahrhundert verfolgen. Mit dem Übergang der älteren Sakralbauten zur neuen Pfarrefunktion darf aus archäologischer Sicht wohl auch die Verkleinerung und strikte Begrenzung des Friedhofsraums in Verbindung gebracht werden. In der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts tauchen in den schriftlichen Quellen erste Anzeichen eines Veränderungsprozesses auf, bei dem ursprünglich private Bauten sich in Objekte verwandelten, die eine allgemeinere Pfarrefunktion erfüllten. Details zu diesem Prozess kann die Archäologie allerdings nicht liefern. Wichtige Aussagen zu der sich formierenden Kirchenorganisation treffen im Prager Fall jedoch die Sakralbauten, von denen hier für das Frühmittelalter ungefähr 45 bekannt sind. Im Entwicklungsschema der Prager Agglomeration verbinden wir die Anfänge der Kirchen mit den Zentren der ursprünglichen Siedlungen, wo sich häufig unabhängige Herrenhöfe befanden. Mit der Ausdehnung der Besiedlung unterhalb der Burg und der steigenden Einwohnerzahl reichte die bisherige Gestalt der hiesigen Sakralbauten nicht mehr aus; zwangsläufig spielte hier auch das Bemühen eine Rolle, der ständig wachsenden Bevölkerung den Gottesdienstbesuch zu ermöglichen. Mit dem Funktionswandel dieser Sakralbauten änderte sich allmählich auch deren Gestalt. Es war üblich, eine ältere Kirche durch einen größeren Neubau zu ersetzen, aber ausnahmsweise kam es auch zur Vergrößerung und Erweiterung der ursprünglichen kleineren Kirche. In einigen nachgewiesenen Fällen wurde die Kapazitätserhöhung einer Kirche bei Bauten mit einem länglichen Schiff durch den Anbau von Seitenschiffen erzielt. Dieses Vorgehen konnte in gänzlich romanischer Gestalt bei der Kirche St. Michael in der Altstadt registriert werden. Der nachträgliche Anbau von zwei Seitenschiffen wurde bei der archäologischen Untersuchung der Kirche St. Benedikt festgestellt. Zwei gotische Seitenschiffe neben einem romanischen Kern mit halbkreisförmiger Apsis nach Osten und Empore nach Westen werden für die beiden Kirchen St. Leonhard und St. Philipp und Jakob beschrieben. Wohl größere Aussagekraft lässt sich der Ersetzung älterer romanischer Bauten oder deren Erweiterung um neu angeschlossene Räume zusprechen. Die häufigste Form dieser Vorgehensweise ist die Errichtung eines gotischen Neubaus. Als Beispiel genannt sei die heute bereits untergegangene Kirche St. Andreas in der Altstadt. Bei der Erweiterung älterer Kirchen unter Bewahrung des romanischen Bauwerks ist der Anbau von zwei Seitenschiffen interessant;

die Ergänzung des Grundrisses um ein großflächigeres Schiff ist bei älteren Zentralbauten wie St. Johann am Geländer oder St. Johannes der Täufer im Wildpark durchaus logisch. Als eher außergewöhnlich erwies sich der Anbau eines gotischen Schiffs (St. Valentin). Die präsentierten Beispiele lassen sich in den meisten Fällen auf das 13. Jahrhundert datieren, also in die Entstehungszeit der Rechtsstädte im Gebiet unterhalb der Prager Burg.

VOJTĚCH VANĚK, Die Fragezeichen hinter der Entwicklung der Pfarrverwaltung im vorhussitischen Kuttenberg (S. 79–98)

Kuttenberg (Kutná Hora) war die bedeutendste unter den böhmischen Königsstädten, die in vorhussitischer Zeit eine eigene Pfarrkirche vermissten. Bedingt war diese Situation durch die späte Gründung der Bergstadt in einer Landschaft mit festen Besitzstrukturen und einer stabilen Kirchenorganisation. In der Stadt entstanden zwar während des 14. Jahrhunderts einige prachtvolle Kirchen, aber deren Rechtsstellung blieb trotz aller Bemühungen der Bürger untergeordnet: Sie waren bloße Kapellen der Pfarrkirche, die sich im unweit gelegenen Malín (Malín) befand. Dieses Dorf gehörte zum Besitz des Zisterzienserklosters in Sedletz (Sedlec) bei Kuttenberg, das auch das Patronatsrecht an der hiesigen Pfarrkirche innehatte. Die Elite der sich formierenden Bergstadt mit den vermögenden Bürgergeschlechtern an der Spitze bemühte sich um die Gründung einer eigenen unabhängigen Pfarrei, die sich direkt in der Stadt befinden sollte. Ein Ende setzte diesen Anstrengungen jedoch 1324 der Maliner Pfarrer Magister Ulrich von Pabienitz (Oldřich z Paběnic), damals zugleich Administrator des Prager Bistums, der auf der Unterstellung der Kuttenberger „Kapellen“ unter die Maliner Pfarrei und das Sedletzer Kloster bestand. Die Bürger versuchten danach anscheinend, ihnen wohlgesonnene Kandidaten im Amt des Maliner Pfarrers durchzusetzen, stießen jedoch weiterhin auf den Widerstand der Sedletzer Äbte. Diesen gelang es schließlich, die Maliner Pfarrei ihrem Kloster zu inkorporieren (1375) sowie das Recht zu erhalten, die Pfarrei ausschließlich mit Ordensbrüdern ihres Klosters zu besetzen (1381). Daher wandten die Kuttenberger Bürger ihre Aufmerksamkeit den Grundstücken hinter der Stadt zu, die sich im Besitz des Prager Metropolitankapitels zu St. Veit befanden und der Pfarrei im nahegelegenen Pnewitz (Pněvice) unterstanden, deren Patronatsrecht

ebenfalls dem genannten Prager Kapitel oblag. Die fromme Corpus-Christi-Bruderschaft ließ hier nach Absprache mit den Vertretern des Metropolitankapitels eine Monumentalkirche auf Kathedralgrundriss erbauen, die Corpus Christi und der hl. Barbara geweiht war. Auch dieser Sakralbau unterstand formal als Kapelle der Pnewitzer Pfarrei, erhielt jedoch das Tauf- und Bestattungsrecht und der Pnewitzer Pfarrer übersiedelte in einen neuen Pfarrhof in der Nähe des Kirchengebäudes. Die Bruderschaft war zudem berechtigt, sich gemeinsam mit dem Kapitel an der Auswahl des Seelsorgers zu beteiligen. Das Kloster Sedletz bemühte sich zwar, die Entstehung dieser Kirche anzuzweifeln und ihr Wirken für die Bürger innerhalb der Kuttenger Stadtmauern unmöglich zu machen, aber am Ende des langen Konflikts stand die konsequente Grenzziehung zwischen der Maliner und der Pnewitzer Pfarrei auf dem Territorium der Kuttenger Agglomeration (1410). Formal erhielt Kuttenger allerdings mit diesem Schritt immer noch keine unabhängige Pfarrei. Die Kirchen innerhalb der Stadt unterstanden weiterhin der Maliner Pfarrei und dem Sedletz Kloster und auch die neue Kirche Corpus Christi und St. Barbara blieb in rechtlicher Hinsicht eine Kapelle der Pnewitzer Pfarrei. Durch deren Bau erhielten die Bürger allerdings einen prunkvollen Raum, in dem sie eine reiche Stiftertätigkeit entfalten konnten, wie die mehr als zwanzig Privaltäre und -kapellen bezeugen.

BLANKA ZILYNSKÁ, Das Kuttenger Kirchengut Ende des Mittelalters (ein Einblick in seine Rechnungsbücher) (S. 99–122)

Die Studie ist Fragen der Verwaltung des Pfarrkirchenbesitzes im Mittelalter gewidmet. Um die wesentlichen, Europa und den böhmischen Ländern gemeinsamen Entwicklungszüge zu skizzieren, wendet sie ihre Aufmerksamkeit Kuttenger (Kutná Hora) zu. In dieser königlichen Bergstadt entstanden im Mittelalter mehrere Sakralbauten, die die Funktion von Pfarrkirchen erfüllten. Für die meisten dieser Kirchen stehen in irgendeiner Form Informationen zu ihrem Besitz und dessen Verwaltung zur Verfügung. Die Studie beschäftigt sich vor allem mit den Rechnungsbüchern der vier Pfarrkirchen (St. Barbara, St. Bartholomäus, Zur Mutter Gottes in Namiet/na Náměti, St. Laurentius in Gang/Kaňk) im Zeitraum 1457–1530, fasst aber auch Informationen über die Kirchengutverwaltung einiger weiterer Kirchen zusammen (St. Jakob,

St. Georg, städtisches Spital, Marienkirche in Grunta). Das Kuttenberger Archiv enthält zu diesen Fragen außerordentlich reiche Quellen: Durch die Kombination von Kirchenrechnungsbüchern, städtischen Gedenkbüchern und Testamentsbüchern wird es künftig möglich sein, ein sehr plastisches Bild von der Verwaltung des Kirchenbesitzes zu erstellen. Diese Studie liefert nur einen ersten Überblick über die Form der Kirchengutverwaltung, über die Arten der Buchführung, die Einahmequellen, die wesentlichen Ausgabenpositionen und über einige Besonderheiten, die in den Rechnungsbüchern belegt sind (z. B. Kircheninventare; Bezahlung der utraquistischen Pfarrer; Nachrichten über die Aufführung von Osterspielen). Abschließend wird über weitere Möglichkeiten nachgedacht, wie die Kirchenrechnungen sowohl für die Geschichte der einzelnen Kirchen als auch breiter für die Geschichte der Stadt genutzt werden könnten. Im böhmischen Kontext gehören die Kuttenberger Bücher zur ältesten Schicht der selbstständigen Buchführung in Bezug auf das Kirchengut. Die Kuttenberger Quellen bieten einen außerordentlich hochwertigen Bestand zur Bewirtschaftung des Kirchengutes, dessen Zeitlücken durch die Menge und Vielfalt der überlieferten Nachrichten mehr als ausgeglichen werden. Die zahlreich überlieferten Rechnungsbücher halten eher den Alltag als die außergewöhnlichen Ereignisse fest; eine Ausnahme bildet die Errichtung der Kirche St. Barbara. Der vorliegende Beitrag konzentriert sich nur auf eine Gesamtbetrachtung der Kuttenberger Kirchengutsproblematik. Künftig müssen u. a. die einzelnen Kirchengüter als unabhängige Einheiten vorgestellt werden, die auch über die Grenzen der Bergstadt hinaus komparatistische Möglichkeiten bieten.

PETR ELBEL, Emanzipation der Stadtpfarrkirchen von den Mutterpfarrkirchen am Beispiel von Littau und Mährisch Neustadt (mit einer Edition der litterae dimmembrationis aus den Jahren 1448 bzw. 1510) (S. 123–174)

Anlass zum vorliegenden Beitrag gaben die so genannten Dimmembrations- bzw. Separationsurkunden für die Stadtkirchen in den königlichen Städten Littau (Litovel) und Mährisch Neustadt (Uničov) in Mähren aus den Jahren 1448 bzw. 1510, die im Anhang der Studie zum ersten Mal abgedruckt werden. Durch diese Urkunden wurde die

Abtrennung bzw. Abpfarrung der Filialkirchen in beiden Städten von ihrer gemeinsamen Mutterpfarrkirche in Meedl (Medlov) vollzogen.

Im ersten Abschnitt weist der Verfasser darauf hin, dass die Problematik der gegenseitigen Beziehung zwischen den Mutter- und Filialkirchen sowie die Abpfarrungsprozesse in der tschechischen Forschung bis jetzt nur wenig berücksichtigt wurden. Dies gilt schon für die unklare Terminologie, die allerdings auch in den mittelalterlichen Quellen unscharf ist. So wird von der Forschung ein Gegensatz zwischen Pfarr- und Filialkirchen postuliert, was jedoch der mittelalterlichen Lage nicht entspricht. Wie die Forschungen von Wilhelm Janssen und dessen Schülern über das Pfarrnetz im Rheinland und in Westfalen bewiesen haben, kann man die mittelalterlichen Kirchen entweder auf der Ebene der Seelsorge typologisieren (dann bewegen wir uns auf der Achse *capella dotata – capella curata – ecclesia parochialis*) oder aber ihre gegenseitige Hierarchie in den Vordergrund stellen (dann haben wir es mit Mutter- und Filialkirchen zu tun). Meistens war eine Kapelle *sine* oder *cum cura* zugleich eine Filialkirche und eine Pfarrkirche eine Mutterkirche. Es konnte aber auch ganz anders sein. Wie Janssen bzw. sein Schüler Johannes Kistenich gezeigt haben, gab es genug Filialkirchen, die im Bereich der Seelsorge über alle Pfarrechte verfügten, in den schriftlichen Quellen als Pfarrkirchen bezeichnet wurden, einen eigenen Pfarrer hatten und trotzdem einer Mutterkirche unterstellt waren, was sich vor allem in der finanziellen Abhängigkeit von derselben widerspiegelte. Die Abpfarrungsprozesse solcher Filial-Pfarrkirchen verzögerten sich oft bis ins Spätmittelalter oder sogar bis weit in die Neuzeit.

Die königlichen bzw. markgräflichen Städte Littau und Mährisch Neustadt stellen zwei Beispiele für Filial-Pfarrkirchen in den böhmischen Ländern dar. Die spätmittelalterliche Abpfarrung ist hier durch die beiden *litterae dimmegrationis*, anhand derer sich auch die vorherige Entwicklung der beiden Stadtpfarrkirchen teilweise rekonstruieren lässt, gut dokumentiert. Interessant und wohl singular ist, dass beide Städte einer gemeinsamen Mutterkirche unterstellt waren.

Im Fall von Littau (Abschnitt 2) war die Filialkirche etwas stärker von der Mutterkirche abhängig. Sie wurde zwar als Pfarrkirche bezeichnet, hatte aber keinen eigenen Pfarrer und wurde von einem oder mehreren Manualvikaren des Pfarrers von Meedl verwaltet. Die Abpfarrung war hier mit einer Neubegründung des Pfarrbenefiziums

verbunden, das im Jahr 1448 von der ausgeprägt katholischen Stadt großzügig dotiert wurde.

In Mährisch Neustadt (Abschnitt 3) scheint die Stadtpfarrkirche viel früher, spätestens im 14. Jahrhundert, einen eigenen Pfarrer gehabt zu haben, der ein eigenes Benefizium innehatte und nur in geringem Maße von der Mutterpfarre in Meedl abhängig war. Während der Hussitenkriege befand sich Mährisch Neustadt längere Zeit unter hussitischer Vorherrschaft, in der nachhussitischen Zeit war es konfessionell gemischt und unterstützte Georg von Podiebrad. Die ältere Forschung vertrat die Meinung, dass erst der utraquistische Umsturz in der Podiebrader Zeit, als die Mitglieder der Corvinus-Partei aus dem Stadtrat und der Stadt vertrieben wurden, zum Untergang der eigenständigen Pfarrei geführt habe. Die Katholiken sollen von Meedl aus administriert und die Unterordnung der Stadt unter die katholische Pfarrei in Meedl nach der Übernahme der Stadt durch Corvinus beibehalten worden sein. Der Verfasser versucht zu zeigen, dass dies aus mehreren Gründen sehr unwahrscheinlich ist und der Filialstatus von Mährisch Neustadt, der 1510 schließlich abgeschafft wurde, das Relikt einer viel älteren Entwicklung war.

So kommt der Verfasser sowohl im Fall von Littau (gegründet in den 1250er Jahren, der vorstädtische Marktort bereits Ende des 12. Jahrhunderts) als auch im Fall von Mährisch Neustadt (gegründet 1213) zu dem Schluss, dass die beiden ca. 10 km voneinander entfernten Städte auf dem Gebiet einer bereits etablierten Meedler Großpfarre entstanden sind, die ihren Ursprung bereits im 12. Jahrhundert gehabt haben muss. Man könnte hier z. B. an die Gründungstätigkeit des Bischofs Heinrich Zdík von Olmütz denken, der Meedl in den 1140er Jahren besaß, oder an den Landesherrn, der die Gegend höchstwahrscheinlich noch während des 12. Jahrhunderts übernahm. Das Petrus-und-Paulus-Patrozinium der Meedler Kirche war gerade im 11. und 12. Jahrhundert bei den bischöflichen und landesherrlichen Kirchen sehr verbreitet. Es muss jedoch zugestanden werden, dass der Ursprung der Meedler Kirche im 12. Jahrhundert bis jetzt weder baugeschichtlich noch archäologisch bewiesen werden konnte. Der heutige Kirchenbau entstand erst ca. in den 1270er Jahren; eine gründliche archäologische Untersuchung steht noch aus.

Der Verfasser kommt zu dem Schluss, dass die hier untersuchten Fälle der beiden Stadtkirchen in Littau und Mährisch Neustadt eindeutig beweisen, dass die Thesen Wilhelm Janssens auch für die

böhmischen Länder als plausibel betrachtet werden können. Die tschechische Forschung sollte die Beziehung zwischen Mutter- und Filialkirchen auch in anderen Orten, vor allem in den Städten, neu überdenken, wobei stets zu beachten ist, dass eine Pfarrkirche lange Zeit zugleich Filialkirche sein konnte.

TOMÁŠ BALETKA, Die Pfarrer mittelalterlicher Städte und Marktflecken in Mähren als feudale Obrigkeiten (S. 175–183)

Im Hinblick auf die Pfarrer der römisch-katholischen Kirche ist der feudale Grundbesitz ein interessantes, im mittelalterlichen Mähren nicht allzu häufiges Phänomen. Die meisten Kirchen wurden durch die sog. Kirchenfelder dotiert und an die Pfarreien flossen vor allem Geldzahlungen. Trotzdem stoßen wir in einigen Ausnahmefällen auf Pfarrer als feudale Obrigkeiten (z. B. die Pfarreien Boskowitz/Boskovice, Biskupitz/Biskupice, Bistritz ob Pernstein/Bystrice nad Pernštejnem, Letowitz/Letovice, Koritschan/Koryčany). Es handelte sich um nicht allzu ausgedehnten Besitz, häufig um einige Untertanen, die verpflichtet waren, Roboten für den Pfarrer zu leisten und ihm die entsprechenden Abgaben abzuführen. Eine einzigartige Position kommt dem Marktflecken Keltsch (Kelč) zu, dessen Pleban bis zur Aufhebung der Untertänigkeit im Jahr 1848 Macht und Herrschaft über ca. 40 Untertanen ausübte. Diese Untertanen bildeten seit dem 13. Jahrhundert eine eigene Gemeinde. Die Rechte und Pflichten dieser Siedler bestimmte der Olmützer Bischof Bruno von Schauenburg (1245–1281), der die Einwohner von Posvátno dem Kompetenzbereich des Keltscher Beamten entzog und den Keltscher Pfarrer zu ihrer Obrigkeit bestimmte. In den historischen Quellen wurden sie künftig als „lidé farářovi [dem Pfarrer zustehende Menschen]“ und ihre Siedlung als „ves lidí farářových [Dorf der dem Pfarrer zustehenden Menschen]“ oder als Dorf bei der Kirche St. Peter und Paul angeführt. Ab 1580 wurden diese Untertanen des Pfarrers als *obec Posvátenská* [Gemeinde Posvátno] bezeichnet. Historische Belege über die Entwicklung Posvátnos liegen in größerer Menge erst ab dem 16. Jahrhundert vor. Es handelt sich vor allem um die angeblich von 1429 stammende sog. Urkunde über die Pfarrei Keltsch und das Privileg des Olmützer Bischofs Stanislaus Pavlovský von 1588. Seine Sonderstellung behielt Posvátno bis in das 20. Jahrhundert bei. Erst 1921 gingen die letzten Reste der einstigen Unabhängigkeit Posvátnos

verloren, als durch das Gesetz Nr. 329/1921 Sb. die getrennte Buchführung für Keltsch und Posvátno aufgehoben wurde.

LUDMILA SULITKOVÁ, Die Beziehung zwischen Stadt, Pfarrei und Schule vom Mittelalter bis an die Schwelle zur Neuzeit (am Beispiel Brünn) (S. 185–197)

Die wohl gleich zu Beginn des 13. Jahrhunderts errichtete Brünner Pfarrkirche St. Jakob erhielt an der Wende zum 14. Jahrhundert die Funktion der städtischen Hauptkirche. Damals wurde die andere, spätestens Ende des 12. Jahrhunderts gegründete Brünner Pfarrkirche St. Peter zur Kapitelkirche erhöht. Obwohl es sich im Fall von St. Jakob um eine Stadtkirche handelte, lag das Patronatsrecht an der Kirche seit Ende der 1220er Jahre in den Händen einer kirchlichen Institution – des Zisterzienserinnenklosters im nahe gelegenen Oslavan (Oslavany). Diese „Zersplitterung“ der Interessen war nicht der einzige Aspekt, der die Tätigkeit der Stadtpfarrkirche komplizierte, bei der außerdem – wie aus einem Hinweis von Ende des 13. Jahrhunderts hervorgeht – eine Schule bestehen sollte. Eine Schule war jedoch auch bei der konkurrierenden Kirche St. Peter eingerichtet worden, die sich als Kapitelkirche eine Art übergeordnete Stellung gegenüber St. Jakob angeeignet hatte. Und aus diesem Grund wurde St. Jakob auch von St. Peter die Berechtigung abgesprochen, die Bildung der Jugend zu garantieren.

Bereits seit Anfang des 14. Jahrhunderts und besonders im folgenden Jahrhundert ist eine engere Beziehung der Stadt und der Bürger zur Hauptpfarrkirche auffällig, die sich in der Gründung zahlreicher Altäre und Kapellen niederschlug. Das Patronatsrecht an diesen kirchlichen Stiftungen gebührte zwar zu Anfang den Personen, die sie eingerichtet hatten, aber Ende des 15. Jahrhunderts war die überwiegende Mehrheit der Benefizien in die Verwaltung der Stadt übergegangen, die also in der Sphäre der Kirchenverwaltung heftig mit dem Kirchenpatron konkurrierte, da sie die Altarpriester selbst einsetzte. Der Stadtrat hatte zumindest seit Anfang des 15. Jahrhunderts auch die Aufsicht über die Verwaltung der Kirchenfinanzen und verzeichnete finanzielle Vermächtnisse und Schenkungen von liturgischem Gerät, Gewändern und Büchern für die Altarstiftungen.

Die Schule bei St. Jakob hatte vermutlich bis zu den Hussitenkriegen Bestand, die nächsten Hinweise tauchen allerdings erst ab Anfang

der 1460er Jahre auf, als die Stadt sich um den erneuten Betrieb der Schule bemühte – und dies in extremer Auseinandersetzung mit der konkurrierenden Kirche St. Peter. Die Stadt konnte 1466 über ihren Bevollmächtigten, den gelehrten Notar Johann Thabrarr, zwar eine päpstliche Erlaubnis für die neuerliche Inbetriebnahme der Schule erreichen, aber die Lage war nicht einfach: Durch die erneute Verletzung der Rechte des Kirchenpatrons geriet die Stadt wieder in Konflikt mit dem Kapitel zu St. Peter und dem Olmützer Bischof, der damals zugleich Propst von St. Peter war. Der Beitrag macht im Überblick mit dem komplizierten Hintergrund dieser Streitigkeiten vertraut, aus denen die Stadt schließlich – vor allem dank Thabrarrs diplomatischen Künsten – siegreich hervorging. Obwohl in diesem Konflikt die genannten Kirchen (und die Klöster als Besitzer der Patronatsrechte) als Haupttrivallen figurierten, schwingt untergründig auch der Kampf zwischen der weltlichen (= städtischen) und der kirchlichen Macht um nicht anzweifelbare Kompetenzen bezüglich der eigenen schulischen Einrichtung mit.

PETR JOKEŠ, Die Patrozinien der Stadtkirchen in West- und Südmähren (S. 199–210)

Der Aufsatz beschäftigt sich mit den Patrozinien der Pfarr- und Filialkirchen in den mittelalterlichen Städten Süd- und Westmährens. Festgestellt wurden auf dem untersuchten Territorium 14 Kirchenpatrozinien in königlichen Städten, 14 Patrozinien in Untertanenstädten und 80 Patrozinien in Marktflecken. Eine Analyse der gesammelten Daten zeigt, dass besonders die Kirchenpatrozinien in königlichen Städten sich erheblich von den ansonsten gängig verwendeten Weihetiteln unterschieden. Während in der städtische und ländliche Patrozinien zusammenfassenden Gesamtstatistik als beliebteste Heilige die Mutter Gottes, Johannes der Täufer und Wenzel vertreten sind, gebührt dieser Rang in den königlichen Städten Jacobus Maior, Nikolaus und Michael. In den Untertanenstädten und Marktflecken unterschieden sich die Patrozinien der Pfarrkirchen nicht so stark vom üblichen Brauch. In den Untertanenstädten waren die Mutter Gottes, Jacobus Maior und Johannes der Täufer die beliebtesten Heiligen, in den Marktflecken die Mutter Gottes, Wenzel und Petrus (bzw. Petrus und Paulus). Besondere Aufmerksamkeit verdient das Patrozinium des hl. Michael, das in

den drei größten mährischen Städten des Mittelalters (Brünn, Olmütz/Olomouc, Znaim/Znojmo) in auffällig ähnlichen Umständen auftaucht: Die Kirchen stammen aus der Zeit vor der Gründung der mittelalterlichen Stadt und befinden sich in dominanten Lagen. Im Fall von Olmütz handelt es sich offensichtlich um einen Ort, der mit dem Kult aus vorchristlicher Zeit verbunden ist, und auch für Brünn und Znaim lässt sich eine vergleichbare Situation nicht ausschließen.

JAN HRDINA, Prozessionen im spätmittelalterlichen Prag (S. 211–230)

Der Autor widmet sich in der vorliegenden Studie den kirchlichen Prozessionen in Prag im 14. und 15. Jahrhundert. Angesichts des Mangels und der Zersplitterung der Quellen richtet er seinen Blick nicht allein auf die deskriptiven Zeugnisse, sondern verfolgt zugleich die Transformation des ursprünglichen Zweckes dieser „Mobilisierungsversammlungen“ in den gesellschaftlich unruhigen Zeiten. In Abhängigkeit von den jeweiligen Umständen konnte nämlich diese kirchliche Performance ihren Bitt- und Dankcharakter aufgeben und unter Wahrung der äußeren Form verborgen oder auch sichtbar neue, häufig konfrontierende Inhalte präsentieren, und zwar sowohl auf religiöser bzw. konfessioneller als auch auf demonstrativ politischer Ebene. Diese Elemente der Prozessionen werden auf den beiden regelmäßig stattfindenden Hauptbittgängen in der Hauptstadt des Königreichs Böhmen eingehender betrachtet. Zuerst geht es dabei um die grundlegenden kirchlichen Prozessionen, die einen Bestandteil der Sonn- und Feiertagsliturgie an den Pfarrkirchen bildeten. Diese Prozessionen waren an die Klöster- und Pfarrkirchen gebunden (30 Klöster- und Kapitelinstitutionen, 44 Pfarrkirchen); sie trugen aller Wahrscheinlichkeit nach zur „Fragmentierung“ des religiösen Lebens der Großstadt bei.

Prag rühmte sich zugleich kirchlicher Feierlichkeiten mit einem dezidiert integrativen Impuls. Eine landesweite Bedeutung erlangte dabei die Prager *ostensio reliquiarum* (Heiltumsweisung), d. h. die jährlich stattfindende öffentliche Zurschaustellung der Reichsreliquien und Heiltümer, der Reliquien des Kapitels zu St. Veit und des Reliquienschatzes der Luxemburger. Als Begründer dieser Festivität von mitteleuropäischer Bedeutung werden Karl IV. und seine geistlichen Ratgeber angesehen. Die *ostensio* mit fester Zeremonialordnung fand zunächst

frühestens seit 1356 regelmäßig jeden zweiten Freitag nach Ostern an stets dem gleichen Ort statt, im Zentrum des heutigen Karlsplatzes in der Prager Neustadt. Der grandiosen Heiltumsweisung in dem topographisch etwas abseits gelegenen Teil der Stadt gingen Prozessionen voraus, deren Ziel am Tag vor den Feierlichkeiten (am Donnerstag) darin bestand, öffentlich die Reliquien aus der Kathedralkirche St. Veit in die Neustadt zu „transportieren“.

Die vermutliche Rekonstruktion des Prozessionsweges, die bislang der Aufmerksamkeit der Forschung entgangen ist, stützt sich auf zwei unbeachtete Zeugnisse aus dem eigentlichen Ende der Reliquienzeremonie (1417, 1437). Die Prozession mit den Reliquien, die sich unter Teilnahme der Ratseliten und der Bürger schrittweise durch die drei königlichen Städte bewegte, entwickelte sich zur bedeutendsten, periodisch immer wiederkehrenden Sakralzeremonie im mittelalterlichen Prag und in den böhmischen Ländern. Als Grund hierfür darf vermutet werden, dass erst diese kontinuierliche jährliche Prozession definitiv jenen Teil der Reise fixierte (von der Kathedrale St. Veit zum Königshof in der Altstadt), für die sich später die Bezeichnung Königsweg einbürgerte. Diese Trasse wurde – wenngleich häufiger in vers vom Königshof zur Kathedrale – anlässlich der Königskrönungen zwischen 1438–1836 „re-aktualisiert“. Unter dem Einfluss der gesamtgesellschaftlichen Spannungen, die im Jahre 1419 in die hussitische Revolution mündeten, vermochten die Prozessionen bzw. die Prozessionsstrasse oder die Beteiligung daran zu einem Träger neuer, aktueller Bedeutungen aufzusteigen.

Mit Blick auf das konfessionell gemischte Milieu des nachhussitischen Prag rückt der Verfasser in einer kleinen Quellensonde übergreifende Aspekte der Fronleichnamsprozessionen, die die Utraquisten, die die Mehrheit darstellten, strikt getrennt von den eine Minorität bildenden Prager Katholiken durchführten, in den Mittelpunkt. Ein besonderes Kapitel innerhalb der Prager Fronleichnamsprozessionen bildet der Zeitraum zwischen 1448 und 1470. Damals befand sich Prag unter Kontrolle Georgs von Podiebrad, des Landesverwesers und späteren böhmischen Königs, sowie des Führers der böhmischen Utraquisten, Johannes Rokycana. Mit diesem kirchlichen Repräsentanten lässt sich aller Wahrscheinlichkeit nach auch die Aufhebung der bisherigen Gewohnheiten der zahlreichen Fronleichnamsprozessionen in den einzelnen utraquistischen Pfarreien in Verbindung bringen, die zu einer einzigen Prozession vereint wurden, die ihren Ausgang in der

Altstädter Pfarrei zu St. Marien vor dem Tein nahm. Die katholischen Prozessionen organisierten die Minoriten zu St. Jakob in unmittelbarer Nachbarschaft zum Tein. Auf dem Gebiet Prags wurden die jährlich stattfindenden Fronleichnamsprozessionen zu einer Demonstration der Stärke beider Konfessionen, vor allem in der ersten Hälfte der sechziger Jahre, als die katholische Seite sich auf die offensiv ausgerichtete antihussitische Politik Papst Pius II. und Pauls II. stützen konnte. Die Fronleichnamsprozessionen als öffentliche Versammlungen wurden damals zur Mobilisierung und Indoktrinierung der Anhänger beider Parteien im Kampf um die konfessionelle Vorherrschaft in Prag genutzt.

KATEŘINA JIŠOVÁ, Stiftungen an die Pfarrkirchen der Prager Neustadt in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts (S. 231–248)

Nach der Gründung der Prager Neustadt im Jahr 1348 erwies sich die Einrichtung eines angemessenen kirchlichen Umfeldes als notwendig, und so kam es sehr schnell zu einer Verdichtung des Kirchennetzes der neuen Stadt. Einige Kirchen existierten bereits vor der Gründung der Prager Neustadt, andere wurden erst nach deren Entstehung angelegt – so die beiden wichtigsten Neustädter Pfarrkirchen, die Kirchen St. Heinrich und St. Stephan am Teich/na Rybníčku. Auf dem Territorium der Prager Neustadt befanden sich im Untersuchungszeitraum neun Pfarrkirchen. Die Analyse beruht auf der Untersuchung von 2078 Testamenten, aus denen fromme Vermächtnisse zugunsten von Kirchen, Klöstern oder Kirchengütern extrahiert wurden. Von den Neustädter Bürgern hinterließen 1087 (52 %) in ihren letztwilligen Verfügungen ein frommes Vermächtnis zugunsten kirchlicher Einrichtungen, während sich bei 991 Bürgern (48 %) kein frommes Legat findet. Das Fehlen dieses Vermächtnistyps in knapp der Hälfte der Testamente kann allerdings durchaus bedeuten, dass dieser Teil der Bevölkerung auf andere Weise eine fromme Schenkung vorgenommen hatte, z. B. durch eine direkte Schenkung oder durch eine Verschreibung gegenüber dem Kirchengut einer bestimmten Kirche oder eines Spitals.

Im Zeitraum 1434–1533 bezogen sich in den letztwilligen Verfügungen 983 Vermächtnisse auf Neustädter Kirchen, was insgesamt einer Summe von 4282 Schock böhmischer Groschen entsprach. Dabei fielen den beiden Hauptpfarrkirchen der Prager Neustadt – St. Heinrich

und St. Stephan am Teich – eindeutig die meisten frommen Vermächtnisse zu.

Die große Unbekannte bilden die Stiftungen an katholische Institutionen in der Neustadt. Mit Ausnahme der Dreifaltigkeitskirche, die wohl für eine gewisse Zeit (1460er Jahre) katholisch war, kommt in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts in unmittelbarer Nähe der Neustadt nur eine einzige katholische Kirche in Betracht: die Kapitalkirche St. Peter und Paul auf dem Vyšehrad.

In der vorliegenden Skizze zu den Neustädter Kirchen in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts zeigt die Autorin die Möglichkeiten und Grenzen auf, vor die sich die Forschung zu diesem Problem gestellt sieht. Die Prager Neustadt erscheint aufgrund dieser Sonde als religiös homogene Einheit, die gänzlich der Regie der utraquistischen Kirche unterstand. Jedoch lässt sich nicht ausschließen, dass diese vermutete Uniformität künftig in Teilen revidiert werden muss.

EWA WÓŁKIEWICZ, *Filthy Dogs in Churches. Norms and Practice of Maintaining Order and Purity in Church Interiors in the Late Middle Ages* (pp. 249–268)

In this article, the author examines the particular canonical legislation concerning the cleanness and purity of the church, primarily from the ecclesiastical province of Gniezno. These provisions concern, on the one hand, proper storage of the consecrated host and wine, on the other liturgical vestments and utensils. Normative sources must be compared to records of ecclesiastical practice, such as instructions and visitation reports, as well as expenditure records of church households, which can illustrate the real problems related to performing cleaning. One of the topics addressed in the paper is the objectionable presence of animals, especially dogs, in churches. An aversion to these animals combines both aforementioned spheres: the sanitary problems with symbolic beliefs that unclean “beasts” should not interfere with the exclusiveness of the sacred space. Furthermore, the work also points out the emergence of special donation provisions for church cleaning in the Late Middle Ages. They reveal another aspect of church cleaning understood as a pious deed, performed for the glory of God and providing eternal salvation for the founder.

ROMAN LAVIČKA, Die in Stein geschriebene Schönheit mittelalterlicher Kirchen – oder was ein Steinmetzzeichen verraten kann
(S. 269–292)

Fasziniert betrachten wir die mittelalterlichen Stadtpfarrkirchen, die häufig das einzige markante Überbleibsel von Organisation, Selbstbewusstsein und Repräsentation jener städtischen Gemeinden sind, die über Jahrhunderte ihren Bau, Unterhalt und Dekor finanziert haben. Was wissen wir aber über die Menschen, die diese Bauten im Auftrag der Stadtgemeinden errichteten?

Trotz eines Mangels an schriftlichen Quellen stehen uns bei der Erforschung der mittelalterlichen Architektur die manchmal immer noch übersehenen Steinmetzzeichen zur Verfügung, die den Schlüssel zu den vergessenen Schicksalen der Steinmetze bilden. Ein kleines grafisches Symbol belegt die Existenz und die Handarbeit eines heute zumeist namenlosen Meisters. Erst ein Bestand von mehreren hundert Zeichen, die an verschiedenen Bauten in einer geografisch oder historisch definierten Region erfasst wurden, erlaubt Rückschlüsse auf mehr oder weniger übliche Gebräuche bei der Bauwerksbestellung und auf den Transfer kreativer Gedanken bzw. künstlerischer Formen; in einigen Fällen ermöglicht er die Rekonstruktion des Lebenswegs, den ein der Arbeit hinterherwandernder Steinmetz durchlief. Nach mehr als 10-jährigen Forschungen und der Erfassung einiger hundert Zeichen von über 250 Steinmetzen, die an der Wende zum 16. Jahrhundert im Raum Südböhmen – besonders auf den Herrschaften der Rosenberger – tätig waren, lassen sich Art und Ausmaß der möglichen Verwendung dieser Zeichen zur Beantwortung bauhistorischer Fragen objektiv bestimmen.

Die Untersuchung der Steinmetzzeichen belegt den Einfluss, den ein großer städtischer Kirchenbau auf die Gestalt der Kirchen in der näheren Umgebung hatte, und deutet zugleich an, wie sich die Kenntnis von Bauaufträgen verbreitete bzw. was den Transfer künstlerischer Anregungen ermöglichte. Im Bedarfsfall lässt sich mit Hilfe des Zeichens manchmal das Alter einfach geformter Steinmetzelemente festlegen oder eine unbegründete Theorie über die sekundäre Verwendung älterer Elemente in einem neu errichteten Objekt widerlegen. Durch die Analyse der überlieferten Zeichen und die Situation am Bau können wir eine reale Vorstellung von der Anzahl der Steinmetze und der Intensität der Bauarbeiten gewinnen. Allerdings ist auch mit dieser Quelle bei

der Interpretation kritisch umzugehen; wenn möglich, sollte sie mit weiteren Erkenntnissen wissenschaftlicher, vor allem historischer Disziplinen kombiniert werden, um künstlich errichtete, jedoch unwahrscheinliche Gedankenkonstruktionen zu verhindern.

JAN DIENSTBIER, Raum für künstlerische Innovation? Mittelalterliche Wandmalereien in den Stadtpfarrkirchen der böhmischen Länder (S. 293–322)

Der Beitrag widmet sich dem Phänomen der mittelalterlichen Wandmalereien in böhmischen und teils auch in mährischen Stadtpfarrkirchen. Die Einführung konzentriert sich auf die Definition des Themas: Neben den Pfarrkirchen spielten in den Städten bei der Bestellung einer Wandmalerei auch die Kirchen der Bettelorden eine wesentliche Rolle. Die Entwicklung der Malerei in den Stadtkirchen ist auch deshalb nicht einfach zu erfassen, weil es gerade in den Städten zu zahlreichen Umbauten und Abrissen der ursprünglichen Objekte kam. Es folgt eine knappe Behandlung der Ausmalungstypologie im Rahmen des Kirchengrundrisses, wobei zugleich die Rolle betont wird, die die Stadtpfarrkirche bei der Entwicklung des Andachtsbildes spielte. Gerade die Stifter in den Städten waren daran interessiert, anstelle einer komplexen und kompakten Ausmalung einfache Andachtsszenen zu finanzieren, womit sie zur Entwicklung dieses Gemäldetyps beitrugen. Danach wird der innovative Charakter der Ausmalung der Stadtpfarrkirchen unterstrichen: Gerade hier tauchte eine ansonsten ungewöhnliche Ikonografie auf, was sowohl gänzlich neue Motive als auch die Einordnung älterer Motive in neue Kontexte betreffen konnte. Dieses Phänomen wird an einigen Fallstudien demonstriert, besonders an den Malereien in der Sakristei der Heilig-Geist-Kathedrale in Königgrätz (Hradec Králové) aus der Zeit um die Mitte des 14. Jahrhunderts. Auf den vermutlich von Königgrätzer Bürgern bestellten Malereien taucht eine in Böhmen ungewöhnliche und bisher unbeachtete Darstellung des als Schild des Glaubens (*Scutum fidei*) bekannten Dreier-Schemas auf. Dieses wurde für Böhmen bisher erst mit dem Wirken des Hieronymus von Prag in Verbindung gebracht. Die Übernahme älterer Konzepte demonstriert in Königgrätz dagegen die benachbarte Abbildung des hl. Wenzel, die sich an stabilisierten Vorlagen orientiert, worauf im Zusammenhang mit dem Barockbild *Vera effigies* des hl. Wenzels

bereits Karel Chytil hingewiesen hat. Einen weiteren recht einzigartigen Bestand bilden die Malereien, die sich im Chor der Prager Kirche St. Wenzel auf dem Zderaz befinden. Im Zentrum der Aufmerksamkeit steht hier vor allem die Darstellung der Jungfrauengeburt Jesu an der Nordwand – die einzige böhmische Abbildung des nach der Schrift des Wiener Dominikaners Franz von Retz etwas ungenau als Defensorium bezeichneten Typs. Anhand einer Stilanalyse der Malereien und einer Transkription der Inschriften korrigiert der Beitrag Teilschlüsse von Zuzana Všečeková (so scheint z. B. *Maria Gravida* im Zentrum des Bildes zu stehen, nicht die *Infantia Christi*), zweifelt jedoch nicht an deren Datierung der Malereien auf die 1410er Jahre, die aus dem Zderazer Bild eine der ältesten bekannten Darstellungen des Defensorium-Typus macht. Der Zweck der Malereien wird vor dem Hintergrund der Inschriften und eines Vergleichs mit dem Ausland im Bereich der Epitaphien oder der Marienverehrung und nicht etwa der religiösen Propaganda gesucht. Das innovative Potenzial der Stadtpfarrkirchen bei der Entwicklung der Wandmalerei in nachhussitischer Zeit demonstriert der Beitrag am Beispiel der Gemälde in den Kuttenberger Kirchen St. Barbara und St. Jakob. Aufmerksamkeit erhalten die Darstellungen der Münzer und Haspler bei der Arbeit, die die beiden Zünfte für ihre Kapellen in St. Barbara anfertigen ließen. Ein weiteres allgemein bekanntes Beispiel innovativer Malerei sind die Werke in der sog. Smíšek-Kapelle. Die vorliegende Studie teilt hier die Ergebnisse der Analyse von Josef Krása, der in der einzigartigen Komposition das Bestreben des Michael von Vrchoviště sah, unter Betonung der Bedeutung von Christi Opfer die Demut (*humilitas*) auch der mächtigsten Sterblichen zu demonstrieren. Diesem Konzept entspricht auch die Form der Darstellung des Bestellers und seiner Söhne (?) in den Malereien.

ALEŠ MUDRA, Eine katholische Pfarrkirche im Land der Ketzer. Znaimer Strategien der Selbstidentifikation bei Ausstattung und Betrieb der Pfarrkirche St. Nikolaus im 15. Jahrhundert (S. 323–336)

Der Beitrag betrachtet Ausstattung und Dekor der Znaimer Pfarrkirche St. Nikolaus als Mittel zur Formierung und Stärkung der Identität einer katholischen Stadtgemeinde in einem Land, in dem die Mehrheit der Bevölkerung die Unterordnung unter die römisch-katholische Kirche

verweigerte. Das zentrale Thema der hiesigen reichen religiösen Kultur war die eucharistische Frömmigkeit, mit der in Znaim (Znojmo) eine besonders intensive negative Abgrenzung gegenüber Andersgläubigen und Häretikern verbunden war. Die Motive der Gemälde und Plastiken im Innenraum sind vom Thema der Rechtgläubigkeit geprägt, sowohl auf der Ebene der Doktrin (Das letzte Abendmahl) wie der persönlichen Frömmigkeit (Andachts- und Ablassmotive). Die Wandmalereien an den Seiten der Sakramentsnische stellen Christus im Grab und einen sich dem Vera Ikon zuwendenden Priester dar. Für Gebete zum heiligen Antlitz wurden wiederholt päpstliche Ablässe erteilt und die Ablasspraxis war in Znaim hochentwickelt. Es existierten mehrere „echte“ Schweißtücher und daher wurde der Glaube an die Authentizität jener römischen Reliquie als Maßstab der Rechtgläubigkeit angesehen. Auch die biblischen Briefe teilten die Menschheit in verblendete Ungläubige und aufgeklärte Christen, die im Angesicht Christi die Herrlichkeit Gottes erblickten, der ihnen zugeneigt war. Der in einer Minderheitenposition gegenüber den vorherrschenden Utraquisten stehende katholische Priester drückte also mit den Gebeten zum Antlitz des Herrn den Glauben an die Ablässe und Reliquien sowie die Überzeugung aus, dass er auf der richtigen Seite, unter den zur Erlösung Auserwählten stehe. Stichhaltigkeit und Wirksamkeit der Zusammenstellung basiert auf der Triade Christus im Grab – Hostie – Vera Ikon, die die Realpräsenz Christi im Sakrament betont, und zwar – im Hinblick auf die Anwesenheit des Priesters – exklusiv im Rahmen der römisch-katholischen Kirche. Ein weiteres, mit den von den Utraquisten verworfenen päpstlichen Ablässen verbundenes Bild befindet sich auf dem Gitter des großen Sakramentshauses (Assumpta). Die Entschlossenheit, das zentrale Sakrament vor den Feinden der katholischen Kirche zu schützen, findet ihren Ausdruck in der Figur des das Sakramentshaus bewachenden Hundes. Auf die Exklusivität des Sakraments verweist außerdem die Inschrift auf dem Gitter. Ebenfalls gegen Juden und utraquistische Häretiker gerichtet ist das Bernhardinische Symbol des Monogramms Christi in der Sonne. Und auf dem Znaimer Kreuzigungsretabel sticht in der Mitte der Komposition deutlich die Figur eines Juden heraus, der mit verächtlichem Ausdruck die Jungfrau Maria verspottet.

Die vorgestellten Objekte verfügen im Kontext der ungünstigen damaligen Situation der Znaimer über einige gemeinsame Nenner. Belastend für die Einwohner der katholischen Stadt wirkten vermutlich sowohl die langfristige Verschuldung bei den Juden als auch die

Minderheitenposition gegenüber der utraquistischen Mehrheit im Land. Die Kunstwerke entstanden in der unruhigen Nachkriegszeit, als das friedliche Zusammenleben der beiden Konfessionsgruppen noch nicht gesetzlich verankert war und die unter einerlei Gestalt kommunizierende Partei sich bedroht fühlte. Mit dieser Unsicherheit und Bedrohung war die Konstruktion und Stärkung der Identität als katholische Gemeinde verknüpft, die anhand der Konfrontation mit dem Anderen und dem Feindlichen erfolgte; betont wurden hierbei die Unterschiede in der religiösen Praxis (Ablässe, liturgische Inszenierungen) und die Exklusivität des Zugangs zur Eucharistie, durch den die Menschheit strikt in zur Erlösung Auserwählte und Verdammte getrennt wurde.